

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אוייסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

ירושלים במהלך חזרות / מתקשב

מרצת: ד"ר אייל רגב

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אוייסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

האתר: www.logistics.up.co.il רשמית ללוגיסטיקה:

התקציר הוא חלקי אין אחריות על טיב החומר!!!

עריכה: הילה סובול

בהצלחה

סיכום שיעור מס' 1: מבוא לגיאוגרפיה ולחקר של ירושלים

בקורס נדון באזור העיר העתיקה ומה שמכונה "עיר דוד"

מיקום וטופוגרפיה

העיר ממוקמת ממזרח לקן פרשת המים והיא חלק מערים המצויות על גב ההר או לידו. העיר העתיקה מורכבת משלוש גבעות. המזרחית: מוקפת נחלים ממערב הנפגשים בדרומה ולמעשה מעניקים לה הגנה מכיוונים אלה, גבעה זו מופרדת מהר המזרחי בצפון ע"י אוכף נמוך שבמהלך השנים התמלא והוא מוכר בשם העופל. הר המזרחי מוקף גם הוא ממערב ומזרח ע"י אותם נחלים של הגבעה המזרחית, מדרומו כאמור העופל ובצפונה יובל קטן של נחל קדרון הגבעה המערבית תחומה ממערב בגיא בן הינום ירושלים מוקפת הרים גבוהים כנאמר – ירושלים הרים סביב לה.

מבחינת מסלע ירושלים יושבת על גיר קשה - דולומיט וקרטון שקבעו את סוגי האבן לבניה.

מקורות מים

מעין הגיחון הוא מקור המים הטבעי היחיד בסביבה מלבד גשם.

דרכים

ירושלים לא הייתה ממוקמת ישירות על אף דרך ראשית אולם הייתה קרובה לדרך הראשית של שדרת ההר "דרך האבות", ודרומית לכבישי רוחב בא"י

חקר ירושלים

החל בתחילת המאה ה-19 תחילתו ע"י נוצרים מאירופה וארה"ב דוגמת רובינסון (קשת רובינסון), וילסון (קשת וילסון) וורן (פיר וורן). לאחר מלחמת ששת הימים החלו חוקרים ישראלים לבצע חפירות בעיר ביניהם יגאל שילוח, בנימין מזר ונחמן אביגד.

סיכום שיעור מס' 2: ירושלים מראשית ההתיישבות האנושית עד תקופת דוד

סימני ההתיישבות הקדומים בעיר נחשפו במורדות התחתונים של הגבעה המזרחית ומתוארכים למחצית השניה של האלף הרביעי לפנה"ס (התקופה הכלקוליתית), לא ברור אם מדובר בישיבה קבועה, עונתית או זמנית, אבל סביר להניח שהמקום נבחר לאור קרבתו למעין הגיחון.

בעיר דוד זוהו 25 שכבות התיישבות שונות כאשר שרידי המבנים העתיקים ביותר שייכים לתקופת הברונזה הקדומה (3100-2200 לפנה"ס).

האזכור הראשון בכתובים של העיר מופיע במסמכים מצרים עתיקים "כתבי המארות" המחולקים לקבוצה קדומה (מאה 19 לפנה"ס) וקבוצה מאוחרת (מאה 18 לפנה"ס) כאשר בניהם כ 50 שנה.

ירושלים מוזכרת בשם רושלימום ושליטה מכונים "יקרעם" ו"סת'ען". הטקסטים משקפים את המציאות הגיאופוליטית בתקופתם הגמוניה מצרית על חלק נכבד מהמזרח התיכון, ועפ"י שמות השליטים נראה שהעיר הייתה מיושבת ע"י עם המכונה "האמורים".

ירושלים היא העיר היחידה באזור ההר המרכזי המוזכרת בכתבים המוקדמים כאשר במאוחרים מצטרפת אליה שכם אולם לירושלים ניתן מעמד פוליטי בכיר האזור. דבר זה מוזר מכיוון שנתונה הגיאוגרפיים של העיר אינם מובילים לשליטה אזורית.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

בתקופת הברונזה התיכונה אנו מוצאים את העדות הראשונה לקבורה על הר הזיתים הממלא מאז ועד היום תפקיד זה, הסיבות לשימוש בו אבן קירטון רכה המאפשרת חפירת מערות קבורה והימצאותו ממערב לעיר, במורד הרוח בד"כ.

במספר קברים מתקופה זו נמצאו מגוון של חפצים מיובאים אשר מוכיחים על עיר שקיימה יחסי מסחר עם מקומות רבים בעולם על אף היותה רחוקה מהים או יושבת על דרך ראשית. הממצאים השונים מספקים לנו תמונה של עיר מאורגנת, בעלת חומה ובניה בסגנון של טראסות.

האבות

יש חוקרים המקשרים את תקופת הברונזה התחתונה עם תקופת האבות, האזכור הראשון של ירושלים במקרא מופיע בבראשית שם מסופר כי לאחר שאברהם מביס את ברית ארבעת המלאכים הוא מבורך בשובו ע"י מלכיצדק מלך שלם בלחם ויין. החוקרים מזהים את שלפ כירושלים ויש לציין כי התורה מזכירה את מלכיצדק הן כמלך שלם והן ככהן לאל עליון מה שיכול להראות כי ירושלים תפקדה כבר אז כמרכז דתי ולהסביר את מעמדה.

אגרות אל עמארנה – "התיק הדיפלומטי" של ירושלים ב 1897 התגלה בחפירות בתל אמארנה במצרים הארכיון הדיפלומטי של הפרעונים המצריים שהכיל 350 לוחות, שש מהאגרות נכתבו ע"י עבד חיבה מלך "אורושלם" ומופנים למלך ולבנו.

עבד חיבה מתלונן על ברית של מספר מלכי כנען כנגד עירו אבל יותר מכך דואג מאיום של פלישה או חדירה איטית לממלכתו של קבוצת שבטי נודדים המכונים "חפירו" או "חבירו". מידע חשוב נוסף מהאגרות הינו תלונתו של עבד חיבה על סיפוח שתי ערים ממלכתו ע"י אחד מאויביו כאשר אחת מהן מזוהה כנראה כחורבת קילא בשפלת יהודה מכה שמראה על ישות גדולה.

עיר יבוס

במאות ה 11 וה 12 לפנה"ס (תקופת הברזל הראשונה) ירושלים נשלטת ע"י עם שנקרא "היבוסים". מעט מאוד ידוע לנו על היבוסים יש שמשערים שמקורם חיטים. ממצאים ארכאולוגים מתקופה זו הנם דלים, בשטח G של עיר דוד אותר מבנה מדורג העל ממדים אדירים בנראה ששימש כקיר תמך יתכן למצודה "מצודת ציון" שנכבשה ע"י דוד. נראה כי טרם כיבושה של העיר ע"י דוד לא התייחסו אליה היהודים בצורה משמעותית ובסיפור "פילגש בגבעה" עולה כי אפילו מדובר על התייחסות שלילית למקום.

סיכום

ביחידה זו עקבנו אחר התפתחותה של ירושלים מישוב כלקוליטי קטן לפני 5500 שנה, לעיר עם חומה אשר שימשה בירה של ממלכה קטנה. בתקופה זו ירושלים זכתה למוניטין והייתה העיר היחידה באזור ההר של ארץ ישראל אשר הזכרה בכתבי המארות.הבלטה זו הנה מוזרה לאור המאפיינים הגיאוגרפיים הבלתי נוחים (הגנה טבעית בלתי מספקת, אינה ממוקמת על דרכים ראשיות). האם ניתן להבין מכך שירושלים כבר זכתה לחשיבות פולחנית במאה ה- 19 לפנה"ס? לכאורה אנו מוצאים בתקופת הברונזה התיכונה את האזכור הראשון של ירושלים במקורות יהודיים - ספר בראשית פרק י"ד. למרות ציון זה ואחרים, ירושלים טרם הפכה להיות עיר חשובה לעם היהודי בתקופות שנדונו כאן.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

לכך נצטרך להמתין עד לראשית המאה ה-10 [לפנה"ס], כשרועה צאן בשם דוד בן ישי שהפך לפליט, שהפך להיות מלך שבטי, שהפך להיות מלך האומה, העביר את בירתו מחברון לירושלים אשר זה עתה כבש.

סיכום שיעור מס' 3: ירושלים בתקופת בית ראשון

מדוע כבש דוד את ירושלים

לאורך רוב המאה ה-11 לפנה"ס הייתה ירושלים מובלעת יבוסית בין נחלת בנימין ליהודה ויתכן שנתפסה ע"י דוד שחשש מכריתת ברית בין היבוסים והפלישתים. אפשרות נוספת קשורה לפוליטיקה פנימית ישראלית רצונו של דוד לשלוט על כלל העם, ישראל ויהודה, לא מתוך חברון שבשטח יהודה אלא מעיר ניטרלית. המקרא מציג שתי גרסאות שונות לכיבוש העיר שאינם מוסרים מידע רב על הכיבוש. מתוך שני הטקסטים עולה שדוד צר על העיר וכי יואב פלש לעיר בראש כח משימה שיתכן שהתגנב אליה ועמד בראש הכח שכבשה. ראוי לציין כי למרות ששני המקורות מתייחסים לרצונו של דוד להכות את היבוסים נראה שתושבי העיר לא נפגעו בפועל ולראיה מאוחר יותר רכש דוד את הגורן ממלך היבוסים ארונה.

עיר דוד ושלמה

לאחר כיבושה של העיר החל דוד במפעלי בניה גדולים שכללו בין היתר קבוצה של מבנים מלכותיים ואדמיניסטרטיביים. לאחר כיבושה של העיר מעביר אליה דוד את ארון הקודש ומאוחר יותר בונה מזבח על הר המזריה שמאוחר יותר יבנה שם בית המקדש. המקרא מתאר את עירו של שלמה במונחי שגשוג רב היקף ששיאם בנית בית המקדש. בנית המקדש נמשכה כ-7 שנים ובמקביל נבנה בקרבת מקום ארמון מלכותי שהדגיש את הקשר המלכותי למקדש וליזומו. הפיכתה של ירושלים לעיר מקדש העלתה את מעמדם של הכהנים והלוויים בעיר.

ירושלים בירת יהודה

לאחר מות שלמה וחלוקת הממלכה הפכה ירושלים לבירת יהודה בלבד וירדה במעמדה. גם במעמד הדתי חלה ירידה כאשר בישראל מתחילים להופיע פולחנים זרים. במחצית המאה ה-9 לפנה"ס מלכותו של יהושפט חל שיפור במעמד העיר כאשר יהושפט מנסה לרכז את שלטונו ובונה מעין בית משפט עליון בעיר, במקביל משתלט יהושפט על חלק מישראל אולם דבר זה מביא בסופו של דבר לחדירת פולחנים זרים לירושלים בייחוד אחרי מותו כאשר עתליה אשתו שמוצאה מהממלכה הצפונית בנתה בירושלים את בית הבעל. בשנת 836 לפנה"ס הכהן הגדול יהוידע הנהיג מרד עממי אשר מסתיים במות עתליה והשמדת במות הבעל, יהוידע מתחיל לשפץ את בית המקדש ולהחזיר לכהונה את מעמדה (באותה תקופה מלך ביהודע יואש שהיה בן 7). יורשו של יואש אמציה היה מעורב במלחמות רבות ואף נשבע כאשר יצא למלחמה בישראל. עוזיה בנו של אמציה ובנו יותם שלטו העיר באמצע המאה ה-8 לפנה"ס ושלטונם אופיין בסדרת הצלחות צבאיות ובניה רבה בירושלים כולל שיפוץ ביצורי העיר. בתקופה זו עולה מצפון מעצמה חדשה – אשור ובנו של יותם אחז כורת עמה ברית כדי להציל את ממלכתו מה שמביא לחדירה של פולחנים אשוריים לירושלים.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

להלן טבלה המפרטת את שמות האנשים ופעולותיהם:

תאריך	דמות	מפעל	השפעה על ירושלים	תוצאה
מחצית המאה ה-9	יהושפט	ניסה לייסד מין בית משפט עליון בעיר.	הוחזרה לירושלים מידה מהיוקרתיות שבה	1. נסיון זה קידם את ההתפשטות הטריטוריאלית של ממלכת יהודה באותה העת. 2. התפשטות זו סללה את הדרך לחדירתן של פולחנים זרים נוספים ליהודה ולירושלים במיוחד לאחר מות יהושפט.
לאחר מות יהושפט	עתליה - אשת יהושפט.(הייתה נסיכה מן הממלכה הצפונית בעלת קשרים הדוקים לפולחנים של צור.	בזמן מלוכתה נבנו בית בעל (אליל צור) ובמות אלילים רבים הוצבו בעיר.		
836 לפנה"ס	הכוהן הגדול יהוידע	הנהיג מרד עממי,דאג להשמדת במות הבעל, שיפץ את בית המקדש והחזיר לכהונה את סמכויותיה	המרד הסתיים במות עתליה. פולחנים זרים אחרים לא נפגעו.	עוצמתו של יהוידע נבעה בעיקר מכך שהיה שליט בפועל של יהודה ומאחר שהמלך החדש, יואש,היה עדיין ילד. (בן 7 עם תחילת מלוכתו)
לאחר מכן נתגלו סכסוכים חריפים בין המלך לבין הכהונה ומשרתיו אשר הסתיימו בסופו של דבר בהתנקשות ביואש.				
	אמציה (יורשו של יואש)		שלטונו היה רצוף מלחמות.יצא למלחמה נגד הממלכה הצפונית,ישראל. נשבה בבית שמש וירושלים נכבשה לאחר שחומותיה נפרצו.	הפריצה ארעה "בשער אפריים.." שער אפרים מציין את הצד הצפוני שהוא הכיוון של נחלת שבט אפריים - הגישה הפחות מוגנת של העיר.
	בנו של אמציה עוזיה	רבו פרויקטים של בניית תשתיות ציבוריות. בולטות שבהן : שיפוץ וחיזוק ביצורי ירושלים.תיקון "שער אפריים"בנוסף בנה מכונות מלחמה כדוגמת בליסטראות.		ביצוריהם של עוזיה ויותם היו בעלי תועלת מוגבלת בלבד לאור עלייתה של מעצמה חדשה בצפון - מלכות אשור.
	יותם - בנו של עוזיה	בנה שער חדש לבית המקדש ובנה רבות בחומת האופל.		

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

פולחן אשורי החל לפעול בירושלים ואחז אפילו הורה לאוריה הכהן להציב העתק של "במות דמשק"	אובדן היוקרה של ירושלים והשפעה מהותית על החיים בירושלים.	כרת ברית עם תיגלת פלאסר. הורה לאוריה הכהן לשים העתק של "במות דמשק"	אחז-בנו של יותם	
למרות אירועים אלה, מעמדה של ירושלים היה בעלייה והגורם לכך היה, באופן אירוני, תגלת פילאסר. בשנת 732 לפנה"ס, הממלכה הצפונית נכנעה למלך אשור, דבר אשר הפך את ירושלים למרכז הדתי והפוליטי היחיד של העם היהודי. אך, חסר היה מלך שהיה יכול לנצל את המצב.				

חזקיהו

לאור חיזוק מעמדה הדתי של ירושלים עם כניעת הממלכה הצפונית לאשור החל חזקיהו בטיהור ירושלים מהפולחנים הזרים. בתקופה זו פרחו ירושלים ששכנה בין שתי מעצמות העל מצרים ואשור ועל דרך הסחר ביניהן. בסוף המאה השמינית לפנה"ס מצטרף חזקיהו לברית נגד אשור וסופג מתקפה אשורית על ירושלים, הוא מחזק את ביצורי העיר ומזהה בעיה מרכזית של ניתוק ממעין השילוח ולכן בונה נקבע ממעין השילוח למאגר בתוך העיר. בשנת 701 לפנה"ס צבא אשור מטיל מצור על ירושלים אולם לאחר זמן הוא נסוג במפתיע כנראה כתוצאה ממגיפה (או יד אלוהים)

ירושלים לאחר חזקיהו

בתקופת מנשה בנו של חזקיהו עלתה עוצמתה של אשור ויהודה מצאה עצמה שוב כווסל של אשור, לאחר ניסיון מרד של מנשה הוא נשבה ע"י אשור אבל עם שחרורו הוא מתחיל בטיהור המקדש מפולחנים זרים והוספת ביצורים, לאחר נפילתה של אשור בשנת 612 לפנה"ס יאשיהו שמואלך ביהודה ממשיך בטיהור המקדש וחיזוק העיר.

חורבן ירושלים

תוך זמן קצר תפסה את מקומה של אשור בבל ושוב פעלו באזור שתי מעצמות. במהלך מלכותו של יהויקים הצטרפה יהודה למרד נגד בבל שהסתיים במותו של יהויקים וגירוש יורשו יהויכין מהעיר. צדקיהו אחרון מלכי יהודה הצטרף למרד נוסף נגד בבל שסופו חורבן העיר. בשנת 586 לפנה"ס נכבשה ונשרפה ירושלים ע"י הבבלים.

סיכום שיעור מס' 4: משיבת ציון להורדוס – תקופת בית שני

בשנת 539 לפנה"ס כ- 50 שנה לאחר גלות בבל כובשים הפרסים את בבל והופכים למעצמת על. שנה לאחר מכן כורש מלך פרס מכריז על חזרת היהודים לארצם ובנית המקדש מחדש, מדובר במדיניות כללית לכל האזור.

שיקום המקדש

הגולים החוזרים החלו בבניית בית המקדש מחדש אולם שנות בצורת ופגיעה כלכלית, פער אמונתי בין הנשארים בארץ שהפכו לליברלים יותר לבין השבים הביאו להפסקת הבניה.

ירושלים במהלך חודרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

בנוסף חלק מהעמים השכנים שביקשו לעזור בבניה ונדחו הפכו עוינים וביקשו לפגוע בפרויקט. בשנת 522 לפנה"ס חודשה הבניה והושלמה בשנת 451 לפנה"ס. ירושלים זכתה למעמד מיוחד בקיסרות הפרסית כעיר מקדש, אולם למרות שיקום בית המקדש מצבה הדתי והפיזי היה רע. ספר נחמיה מתאר נשואי תערובת, פערים חברתיים עמוקים, התערבות זרה בניהול המקומי רפיון דתי.

עזרא ונחמיה

עזרא הגיע לירושלים בשנת 458 לפנה"ס ונהנה ממגוון סמכויות שהוענקו לו ע"י הקיסר הפרסי כולל הזכות להרוג. הוא נקט עמדה חזקה נגד נשואי תערובת וניסה לקדם טוהר אתני יהודי. יחד עם נחמיה ייסד קריאה פומבית וסדירה בתורה. נחמיה היה "משקה למלך" בחצר הפרסית בשושן וכאשר שמע על מצב היהודים בירושלים ביקש וקיבל מהמלך רשות לנסות ולסייע להם כולל כוח צבאי קטן שנשלח עמו. נחמיה הגיע לירושלים בשנת 445 לפנה"ס והחל לטפל בבניית חומה לעיר. בניה זו נמשכה תוך התגוננות משכני העיר שהתנגדו לכך. ממגוון מקורות עולה כי מדובר בעיר קטנה ולא אטרקטיבית למגורים באותה העת ומקובל שהעיר כללה את עיר דוד והר הבית בלבד.

ירושלים ההלניסטית

בשנת 332 לפנה"ס כבש אלכסנדר מוקדון את המזרח התיכון ועבר גם בישראל. עם מותו בשנת 323 לפנה"ס החל מאבק ירושה על הארץ ולבסוף היא נכבשה ע"י בית תלמי ששלט בה כ- 100 שנים. המידע על התקופה מועט אולם נראה שהחיים היהודים נמשכו ללא הפרעה מצד הרשויות אולם במקביל לחופש התרבות היונית החלה לחלחל לחברה היהודית (הלניזציה – התייונות). למרות ריחוקה של ירושלים ממרבית הערים היווניות שישבו ליד הים לא פסח התהליך גם עליה ונמצאו בה שרידים המראים על התהליך גם בה.

ירושלים הסלבקית

בשנת 200 לפנה"ס לערך נכבשה הארץ ע"י השליט הסלבקי אנטיוכוס השלישי והעניק לירושלים סמכויות מיוחדות כולל הכרה בסמכויות הכהונה, הסופרים ומועצת הזקנים. בתקופה זו חלה האצה בהתייונות. בשנת 175 לפנה"ס כוהן מושחת בשם יסון הציע שוחד לאנטיוכוס הרביעי תמורת מינוי לכוהן גדול והפיכת ירושלים לפוליס.

האקרה

בשנת 172 לפנה"ס כוהן מושחת אחר בשם מנלאוס ניסה לתפוס את משרת הכוהן הגדול בעזרת הצעת שוחד מפתה יותר ומונה כאשר יסון הוגלה.כאשר הגיעה ליסון שמועה, לא נכונה, על הרצחו כביכול של אנטיוכוס בשנת 169 לפנה"ס הוא חזר לירושלים תפס את השליטה בעיר וגירש את מנלאוס. כשנודע הדבר לאנטיוכוס פורש העניין כמרד, תקף את ירושלים תוך ביזזה וטבח ונבנתה מצודה בשם "החקרה" והוצב שם כח סלבקי קבוע.

מרד החשמונאים

בשנת 167 לפנה"ס אנטיוכוס אפיפנס הכריז על שורה של הכרזות אנטי יהודיות בניהן איסור מילה, לימוד תורה ושמירת שבת. יהודים רבים ציינו לו אך חלק ברח למדבר ומעט לאחר מכן הוכרז במודיעין מרד בהנהגת כוהן בשם מתתיהו וחמשת בניו. בשלב ראשון בין 166 ל- 164 לפנה"ס יהודה בנו של מתתיהו הנהיג מלחמת גרילה שבסופה כבש את ירושלים טיהר את המקדש והחזיר את הפולחן היהודי לעיר. בשנת 162 ניסו הסלבקים לכבוש את העיר מחדש אולם משבר פנימי בסוריה מנע זאת ונחתם הסכם שלום בניהם לחשמונאים שביטל את הגזרות. בהמשך ניסה יהודה לגרש את הסלבקים מהאץ אולם נכשל ונהרג ובעקבות כך דעכה התמיכה בחשמונאים והם נאלצו לברוח למדבר. בשלב האחרון (140-152) ניצלו החשמונאים סכסוך על המלוכה בין נסיכים סלבקים יריבים ויונתן שתמך במנצח זכה במינוי לכוהן גדול, זכות לקיים צבא ואף השליטה בירושלים. בשנת 143 לפנה"ס יונתן נתפס ונרצח ע"י טריפון הסלבקי ושמעון אחרון האחים ירש את מקומו כמנהיג וכוהן גדול ובשנת 141 לפנה"ס כבש את החקרא גרש את הסלובקים מירושלים והכריז על עצמאות פוליטית תוך פיתוח קשרים עם רומא וספרטה.

התרחבות עירונית וחומות ירושלים החשמונאית

יסוד המדינה החשמונאית העצמאית חידש את מעמדה של ירושלים כבירת הארץ והמדינה החשמונאית חוותה צמיחה אדירה במהלך 70 השנים הבאות. גם ירושלים גדלה והוקפה חומה. בנוסף החלו להבנות מפעלי מים גדולים.

השנים האחרונות לשלטון החשמונאי

את מקומו של יונתן תפס בנו אריסטובלוס שהיה הראשון שהכריז עצמו מלך והגדיל את שטח הממלכה עד צפון הגולן ולבנון. אחיו אלכסנדר ינאי ירש אותו בהמשך והיה השליט החשמונאי האחרון שהגדיל את הממלכה.

בשנת 76 לפנה"ס לאחר מותו של אכסנדר ירשה אות אשתו שלומציון ושלטה ביד רמה במשך 9 שנים. לאחר מותה החלה מלחמת ירושה בין שני בניו שדוכאה עם כיבוש הארץ ע"י הרומאים מה שסימן את סוף הממלכה העצמאית. חוקרים טוענים שגם ללא מלחמת האחים לא סביר היה שרומא, מעצמת העל הגדולה לתקופתה הייתה נכשלת בכיבוש הארץ.

סיכום

ביחידה זו דנו בקצרה בתולדות העיר ירושלים ב- 350 השנים הראשונות לתקופת הבית השני. בתקופה זו, העיר השתקמה מחורבנה בידי הבבלים בשנת 586 לפנה"ס. המנהיגות הלאומית של העם היהודי אשר נטלה חלק בשיבת ציון בסוף המאה השישית לפנה"ס, שינתה את פניה במהירות כשהנצר לבית דוד והנביא הוחלפו בעזרא, תלמיד החכם/הסופר המלומד ונחמיה, האציל העשיר. התרבות היוונית הגיעה לארץ בקנה מידה גדול והייתה לה השפעה מרחיקת לכת על תולדות העם היהודי וירושלים. שושלת יהודית חדשה, החשמונאים, עלתה לזירת ההתרחשויות וירושלים חוותה תקופה של צמיחה עירונית אדירה אשר בישרה את התרחבותה המונומנטאלית של העיר תחת שלטונו של הורדוס הגדול.

סיכום שיעור 5

תקופת בית שני: מימי פומפיאוס ועד חורבן בית המקדש בשנת 70 לספירה

67 לפני הספירה:

- לאחר מותה של המלכה שלומציון קרב על ירושת הכתר, בין שני בניה של המלכה, אריסטובלוס השני והורקנוס השני.
- הורקנוס השני בעזרת המצביא הרומאי פומפיאוס מסלק את אריסטובלוס השני מירושלים.
- לאחר 3 חודשים בהם אריסטובלוס השני ותומכיו התבצרו במקדש ובמהלכם נהרסו חלקים מן העיר כולל החומות, פומפיאוס כובש את הר הבית, ושם קץ לשמונים שנות מלכות בית חשמונאי ומתחיל פרק של ארבע מאות שנה שיעבוד לרומאים.

57 לפני הספירה

- בנו של אריסטובלוס, אלכסנדר, מתכנן מרד ומנסה לבנות מחדש את ביצוריה ההרוסים של ירושלים. הניסיון מדוכא במהירות על ידי גבניוס, שליטה הרומאי של סוריה.
- יישום שיטת "הפרד ומשול": חלוקת ארץ ישראל לחמישה מחוזות, כאשר לכל מחוז בירה משלו.
- ירושלים נהייתה בירה של אחד המחוזות. ירידה ניכרת ביוקרתה של ירושלים.
- אנטיפטרוס, הנציג הרומאי ביהודה. יצר קשרי ברית עם מנהיגים רומאים שונים, וביניהם יוליוס קיסר, ואף סייע לקיסר במלחמתו במצריים. הרומאים גמלו לאנטיפטרוס בהענקת אזרחות רומית, פטור מתשלום מיסים, ומינוי להיות שליטה של ארץ ישראל. מעמדו החדש של אנטיפטרוס איפשר לו למנות את בנו פצאל למושל ירושלים ואת בנו הורדוס למושל הגליל.

48 לפנה"ס

- אנטיפטרוס בנה מחדש את חומות ירושלים.
- בוטלה חלוקת המדינה לחמישה מחוזות נפרדים וירושלים הפכה שוב לבירת ארץ ישראל השלמה. כמו כן ביטלו הרומאים רבים מאמצעי הענישה. הורקנוס החשמונאי ממשיך לשרת ככוהן הגדול וכמושל המחוז.

40 לפנה"ס

- חשמונאי נוסף בשם מתיתיהו אנטיגונוס (בנו של אריסטובלוס השני), שניתמך על ידי הפרתים, יריביהם המזרחיים של הרומאים. יוצא למלחמה כנגד בניו של אנטיפטרוס, פצאל והורדוס. אנטיגונוס כבש במהרה את ירושלים, הרג את פצאל וקרת את אוזניו של הורקנוס כדי שיהיה בעל מום ופסול לכהונה. הורדוס נמלט לרומי, בה הומלך כמלך על ידי הסנט הרומי. לאחר מכן חזר הורדוס לארץ ישראל, ובסיוע הצבא הרומי כבש את ירושלים בשנת 37 לפנה"ס.
- לאחר כיבוש ירושלים הורדוס מבצר את שלטונו:
 - א. נישא למרים החשמונאית
 - ב. ממנה את ידידו הקרוב, חננאל, לכוהן הגדול.
 - ג. בעתיד הוא ירצח את רוב קרובי משפחתו, המהווים איום על כתר שלטונו.

הורדוס - "המלך הבונה"

מפעלי הבנייה העצומים המשנים את פני העיר תוך דור, עצומים ומהודרים הופכים את ירושלים לאחת הערים המרשימות ביותר ברחבי האימפריה הרומית:

מצודת אנטוניה

נקראת על שמו של מיטיבו הרומי, שימשה להגנת העיר מפני אימים חיצוניים ופנימיים. בתארו את ההיגיון הצבאי שבמבנה אנטוניה כותב יוספוס: "המקדש שלט על העיר כמצודה, אנטוניה שלטה על בית המקדש, ומי ששלט בה הגן על שניהם". למצודת אנטוניה אין כמעט שרידים.

'ארמון הורדוס ו"גורדי השחקים" של ירושלים

הורדוס בנה את ארמונו האישי בצידה המערבי של הגבעה המערבית ("העיר העליונה"). מבנה מארך, מרשים במיוחד המחולק לשני אגפים זהים, שכונו אוגוסטוס ואגריפס.

מצודת ירושלים סמוך לשער יפו

סמוך לארמון, הקים הורדוס שלושה מגדלים רבי עוצמה, אותם כינה על שמות יקיריו: מרים כשם אשתו, פצאל לזכר אחיו, והיפיקוס, על שמו של ידיד קרוב. מגדלים תמירים אלו בלטו בגובהם המרשים ובהדרם העצום, עד כי טיטוס, בהרסו את העיר בשנת שבעים לסה"נ, ציווה על חייליו לשמור על המגדלים ולהימנע מהריסתם, (כדי להראות לעולם כולו אלו יעדים עצומים הצליח הצבא הרומי לכבוש).

מתקני ספורט ותרבות

הורדוס, כאוהב תרבות רומי, שואף להעניק לבירה מעמד שווה בין בירות רומי המרשימות. מקים מוסדות תרבות וספורט בסיסיים, הכוללים: היפודרום למרוצי סוסים, במה להופעות תיאטרון ומוסיקה, ואמפיתיאטרון למשחקי גלדיאטורים. לפי יוספוס הורדוס הוציא הון עתק לשם כך, למרות שמעולם לא התגלו כל שרידים ארכיאולוגיים למבנים אלו. מאחר וניהול משחקי גלדיאטורים בירושלים לא התקבל בברכה על ידי האוכלוסייה היהודית, והיות והורדוס היה רגיש לדעת הציבור, יתכן כי בחר למקם את האמפיתיאטרון במקום מרוחק מחוץ לעיר.

בית המקדש והר הבית

מפעל הבנייה הגדול ביותר של הורדוס בירושלים: הקמת בית המקדש והר הבית. המקדש מהווה מוקד לחיי הדת, ובמידה מסוימת, מוקד החיים הלאומיים והציבוריים של העם היהודי. גם מנקודת מבט רומית היווה הר הבית מלאכת ארכיטקטורה מרשימה, בעלת המשטח המלאכותי הגדול ביותר בעולם הקלאסי. במסכת בבא בתרא בתלמוד הבבלי נאמר: "מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין נאה מימיו". בעוד שלגבי הר הבית קיים שפע של מידע ארכיאולוגי, לגבי המקדש חסר כי לא נותרו שרידים גלויים לעין ומפני שמעולם לא נערכו חפירות בשטחו.

שערים מכל ארבעת צדדיו של הר הבית הובילו אליו, רוב האנשים נכנסו מדרום או ממערב. במערב ניצבים ארבעה שערים, החסומים למעבר בני אדם. הם נושאים את שמותיהם של החוקרים שגילו אותם: קשת רובינסון, שער ברקלי, קשת ווילסון ושל וורן (?). קשת ווילסון כנראה היתה החוליה האחרונה בגשר שקישר בין ה"עיר העליונה" להר הבית, וכך איפשרה לכוהנים להגיע משם לבית המקדש.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

בדרום ניצבו שתי מערכות שערים, הידועים כשער הכפול והמשולש או שערי חולדה, שסיפקו מעבר להמוני עולי הרגל היהודים בדרכם להר הבית. סמוך לשערים אלו נחשפו מקוואות טהרה רבות.

בית המקדש היה ממוקם על שטח מוגבה במרכזו של הר הבית. הוא היה מוקף בגדר אבן, הידועה בשם סורג, ועליה לוחות ביונית ובלטינית, המזהירות את הזרים לא לחצות מעבר לנקודה זו. קטעים מהלוחות התגלו סמוך לשער האריות.

הכניסה לבית המקדש עצמו הייתה במזרח. כניסה דרך חצר המכונה "עזרת הנשים". לא ברור למה כי חצר זו לא נועדה לנשים בלבד. "עזרת הנשים" נועדה לטכסים שלא כללו העלאת קורבנות, כמו קריאת תורה בציבור ביום הכיפורים.

בצידה המערבי של החצר ניצב גרם מדרגות מעוגל בחציו, בן חמש עשרה מדרגות, עליהם היו עומדים הלויים ושירים מזמורי תהילים. במעלה המדרגות ניצב שער ניקנור דרכו עבר מי שהביא עמו מנחת קורבן. ממשיך לתוך חצר צרה וארוכה, המכונה חצר ישראל. שם הכוהן היה מקריב את הקורבן. מנגד ניצב בית המקדש ובתוכו קודש הקודשים הריק. יתר החדרים והחצרות נועדו לכוהנים בלבד או לשימושים מיוחדים כגון אחסון עצים, מלח וכדומה.

"העיר העליונה"

השכונה הירושלמית ההרודיאנית המפוארת ביותר. השכונה כללה ארמונות נרחבים, שנבנו בצמידות גבוהה יחסית זה לזה, וכללה מספר מבני ציבור. באזור המגורים השתרע שטח פתוח רחב ידיים, ששימש כשוק העירוני (אגורה).

ממצאים ארכאולוגים לגבי האוכלוסיה בעיר העליונה:

תושבים אמידים רבים: ברובע היהודי נחשפו חורבותיהם של כמה בתי מידות. נחשפו מספר רצפות פסיפס מהודרות, שרידי קירות מעוטרים בעיטורי טיח (סטוקו) ובציורים צבעוניים בטיח (פרסקו), וחלקי תקרות מאויירות.

כוהנים עשירים: חשיפת מקוואות טהרה רבות.

גילוי של חפצי בית רבים, חלקם מיובאים או עשויים מחומרים שאינם מצויים באזור ירושלים. מסקנה: ירושלים הייתה עיר קוסמופוליטית, שתושביה קיימו קשרים עם תושבים מרחבי אגן הים התיכון.

מערכת המים

באחד מבתי המידות נחשפו ארבע מקוואות טהרה, אמבטיה אחת ושני בורות מים גדולים. פירושו של דבר, שתושבי ירושלים ההרודיאנית היו צרכני מים גדולים. ירושלים הייתה עיר צחיחה, השוכנת על שולי המדבר, עם מקור מים טבעי אחד בלבד (מלבד הגשמים) - מעין הגיחון. אם בית פרטי אחד יכל לצרוך כמויות גדולות של מים כנראה שהיו כמה חידושים טכנולוגיים חשובים באספקת המים של ירושלים.

כנראה רוב הבתים בעיר העליונה היו מצוידים בבורות מים תת קרקעיים, שנועדו לאיסוף מי גשמים מהגגות. בנוסף לכך היו מספר סכרים ובריכות, שכללו את בריכת הסטרותיון, בריכת הצאן, בריכת בית חסדה מצפון להר הבית, ובריכות ממילה והנחשים (הסולטן) ממערב לעיר.

החידושים שנוספו למערכת אספקת המים בירושלים הושפעו מהבנייה הרומית:

- שתי אמות מים ארוכות, שהוליכו מים מ"ברכות שלמה", (דרומית לבית לחם).
- שתי אמות מים נוספות הוליכו מים לברכות שלמה ממעינות באזור גוש עציון.

ירושלים לאחר הורדוס

הורדוס נפטר בשנת ארבע לפה"ס, ובנו, ארכילאוס, ירש את מרבית שטחי אביו ובכללם ירושלים. בתחילת שלטונו של ארכילאוס פרץ מרד אלים בירושלים, אותו דיכא במהירות. זמן קצר לאחר מכן יצא לרומא, ובהעדרו פרץ מרד נוסף. בעודו עסוק בדיכוי המרד, כבש השליט הרומי סבינוס את הר הבית, והתקדם במטרה לבזוז את אוצרות המקדש. פעולותיו הציתו מרד אלים יותר, שחייב אותו ואת חייליו להתבצר בארמון המלכותי, עד בואו של שליט סוריה, ורוס, לעזרתו. לאחר עשר שנות שלטון בלתי יעיל ואינספור תלונות שנשלחו בידי היהודים והשומרונים לרומי, החליטו שלטונות רומי, בשנה השישית לסה"נ, להגלות את ארכילאוס.

בעקבות גלותו של ארכילאוס הפכה יהודה לפרובינציה רומית ונשלטה על ידי ניצב רומי, שהתיישב בארמונו של הורדוס. ערעור מעמדה של ירושלים: היא לא שימשה עוד כבירתה של ממלכה.

41 לסה"נ

הקיסר קלאודיוס רוצה לפייס את יהודי ירושלים וממליך את אגריפס הראשון, נכדו של הורדוס, למלך יהודה. אגריפס מקובל על התושבים (ואף זכה בשבחים בספרות חז"ל על נאמנותו לעם היהודי). יחסיו עם התושבים הלא-יהודים במדינה רעועים למדי והוא מנסה לפייסם באמצעות בניית תיאטרון, אמפיתיאטרון, מרחצאות וכדומה, אך הם המשיכו לראות בו מלך היהודים.

אגריפס מנסה לבנות חומה חדשה ("החומה השלישית") סביב שכונתה הצפונית של ירושלים אך השלטונות הרומיים מונעים את השלמתה. לבסוף, הושלמה בנייתה של החומה השלישית במהלך המרד הגדול כנגד רומא (70 - 66 לסה"נ).

אגריפס הראשון נפטר בשנת 44 לסה"נ. לא נמצא לו יורש מייד, כי יועצי הקיסר קלאודיוס האמינו כי בנו, אגריפס השני, עדיין צעיר ובלתי בשל למלוכה. 5 שנים אחרי כן זכה אגריפס השני במלוכה על הארץ. זמן קצר לאחר מכן הושלמה בניית הר הבית, שהחלה בימי אבי סבו, הורדוס.

יוספוס: כאשר הושלמה בניית הר הבית היו בירושלים 18,000 מובטלים. לכן (וגם כדי למנוע מרד אפשרי) יזם אגריפס השני את מפעל ההרחבה והריצוף של רחוב הראשי של ירושלים. שרידיו התגלו לאורך הכותל המערבי, מתחת לקשת רובינסון.

שלושת הכתות המרכזיות באותה עת: הצדוקים, הפרושים והאיסיים:

האיסיים נטשו את הזרם המרכזי בחיי היהדות ושאפו ליצור לעצמם חברה אליטיסטית ייחודית. הם קיימו באדיקות כפיייתית (וסגפנית) את שמירת הטהרה האישית. ראו בנאמנות לקהילה כערך עליון. ירושלים והמקדש הפכו בעיניהם למקומם של חומסי שלטון טמאים.

הפרושים והצדוקים פרחו ושגשגו בליבה של החברה העירונית והפכו ליריבים מרים, הנאבקים על התמיכה הציבורית בהם. בין שתי הכתות היו חילוקי דעות עמוקים בנושאי דת, שנסבו למשל סביב סוגיית הגורל והבחירה החופשית בהתנהגות האנושית, או עסקו במהות גורלה של נשמת האדם לאחר מותו, אך בעיקר סביב נושאים שעסקו באופי ההלכה היהודית.

הצדוקים- בעלי בריתם הקרובים של בני הכהונה הבכירה. בעיקר תושבי יהודה האמידים, התייחסו לכוהנים כאל בעלי הסמכות הדתית העליונה ביהודה. התייחסו לדברי התורה "ככתבם וכלשונם"

ירושלים במהלך הדורות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

הפרושים- חכמים מוכשרים ביותר בתחום ההלכה. מחלוקותיהם, החלטותיהם ותקדימיהם החלו ליצור מסורת משפטית, ששימשה בסיס ל"תורה שבעל פה".
יוספוס: "הפרושים תיקנו תקנות, שנמסרו על ידי הדורות הקודמים אך לא נרשמו בחוקי משה...".

הסנהדרין

אחת ממסודותיה המרכזיים של ירושלים. סמכות משפטית עליונה לכל העניינים האזרחיים והדתיים, וסמל לעצמאותו של העם היהודי בניהול ענייניו הפנימיים.

ניהול הסנהדרין בידי הצדוקים או הפרושים קבע את אופיה.
מחלוקת לגבי מוקד פעולת הסנהדרין:
מקורות רבניים- נושאי טהרה, בחוקי שבת ומועדים, ובנושאי טכסים יהודיים מסוימים אחרים.
יוספוס והברית החדשה- עניינים פוליטיים.

שיעור 6: איליה קפיטולינה - ירושלים הרומית

הקדמה

במאה האחרונה של תקופת הבית השני, ירושלים הגיעה לשיא העושר והפאר. העיר התפארה בבניה מונומנטאלית מגוונת, אחוזות פרטיות אלגנטיות ומערכות מים מתוחכמות. חלק מההישגים הארכיטקטוניים של ירושלים בסביבות הר הבית והמצודה היו ללא תקדים בעולם הקלאסי (למשל הר הבית כמשטח המלאכותי הגדול ביותר בעולם הקלאסי; קשת רובינזון- אולי הקשת הגדולה ביותר; המגדלים הענקיים הסמוכים לשער יפו של היום). על בית המקדש שתיפקד כמרכז החיים הציבוריים של ירושלים, נאמר: "מי שלא ראה בניין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו" (תלמוד בבלי, בבא בתרא ג': ע"ב). אך כל זאת הסתיים באש ולהבות בשנת 70 לסהנ, כשהלגיון העשירי הרומי, בפיקודו של טיטוס, החריב את העיר תוך דיכוי המרד הגדול בן ארבע השנים.

במהלך התקופה הרומית ירושלים, אשר מחולקת ל 2 חלקים, תיבנה מחדש מן היסוד ולראשונה באלף שנה היא תהפוך לעיר נוכרית. העיר תזכה לתכנית רחובות אשר תקבע חלוקה פנימית אשר תקפה עד היום בעיר העתיקה.
אנחנו נתחיל מסקירת מצבה של ירושלים מייד לאחר חורבנה.

כמה שאלות חיוניות אודות ירושלים לאחר הריסתה ב-70 לספירה:

מה התקיים בירושלים לאחר הריסת העיר ב- 70 לספירה?

כמה ניתן להרוס עיר אשר בנויה מאבן? האם נותר דבר עומד? מתי וכיצד שוקמה העיר ונבנתה מחדש? האם המשיכו יהודים להתגורר בעיר החרבה? מי היו תושבי העיר בשנים 71, 72, 73 לסהנ?

ירושלים לאחר הריסתה

ירושלים נחרבה באופן ע"י הרומאים ב- 70 לסהנ. ארכיאולוגים גילו אפר רב, אותו הם מקשרים לחורבן העיר. קשה לעכל היקף מידת הרס כזו כיון שהרומאים אפילו לא השתמשו בחומרי נפץ!. רמת ההרס הזו הייתה מעבר לכל

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

צורך צבאי הקשור להכנת העיר וכנראה שהיא משקפת מדיניות של השמדתה הטוטלית של ירושלים.

התיאור לחורבן העיר, אחרי שכל ההתנגדות הוכנעה, מספק לנו: תיאור על רמת ההרס בעיר; רשימה של מעט המבנים שנותרו ועומדים [ביוצא דופן משמעותי אחד - במת הר הבית]; וכן הצהרה ביחס לתוכניות עתיד לירושלים וכנראה למראה העתידי. התיאור של יוספוס מציג עיר אשר הפכה להריסות. המבנים היחידים אשר נותרו בשלמותם היו שלושה מגדלים רבי מימדים בצד המערבי של העיר (היום, זהו מקום המצודה הסמוכה לשער יפו). מגדלים אלה היו אמורים לשמש כמטה המנהל / מחנה לחיל מצב הרומי המקומי והודות לגובהם המרשים, היו מיועדים להיות אתר הנצחה להישגיו הצבאיים של טיטוס בכך שהוא הצליח לתפוס מבנים כה אדירים. בנוסף להוראה להימנע מפגיעה במגדלים אלה, חיילי הלגיון העשירי גם קיבלו הוראה להותיר על כנו חלק מן החומה המערבית של העיר כדי שתוכל לשמש חלק מן המחנה של חיל המצב המוצב במקום. חלק משמעותי מהר הבית, אך באופן בולט לא מבית המקדש עצמו, נשאר שלם. חלק גדול ממנו גלוי לעין היום, ושליטיה השונים של העיר מצאו לאזור זה שימושים שונים, בדר"כ כאתר פולחני.

מן הקטע הנ"ל מתוך מלחמות היהודים, נראה כי בשנים מיד לאחר חורבן בית המקדש, תושביה היחידים של ירושלים היו חיילי הלגיון העשירי וחופן כוחות תגבורת.

ראיות ארכיאולוגיות מתקופה זו אינן רבות, וכמעט כולן קשורות למחנה של הלגיון העשירי. כל הראיות האפיגראפיות האחרות מתקופה זו קשורות ללגיון העשירי ואכן, רוב אוכלוסיית ירושלים בתקופה זו היו חיילים רומיים, על אף שאוכלוסייה אזרחית מצומצמת החלה להתיישב (מחדש) בעיר. אין ספק שאוכלוסייה זו כללה בני משפחות הלגיונרים הרומאים ונותני שירותים ללגיון במחנה. שטח נכבד מן האדמה החקלאית בשולי ירושלים הופקע והוענק לחיילים רומיים משוחררים, אשר בתמורה הסכימו לישב אותו ולשמש ככוח "מילואים". בין יהודי ירושלים אשר רכושם הופקע באופן זה היה יוספוס פלביוס.

לפי אבות הכנסיה, היתה באותה עת קהילה יהודית-נוצרית קטנה בירושלים. נראה כי היו גם יהודים נוספים "רגילים" בעיר. מקורות רבניים מציינים שהיו יהודים שהגיעו לירושלים כ"עולים לרגל" בתקופה הנדונה.

מעמדה של ירושלים בתקופה הרומית המאוחרת

לאחר כישלון המרד הגדול, ירושלים חוותה ירידה במעמדה. היא פסקה להיות עיר בירה והפרובינקית יהודה נשלטה מקיסריה. לפני המרד הגדול לא היה מוצב לגיון רומי ביהודה דרך קבע - אך עתה הלגיון העשירי הוצב בירושלים דרך קבע עד לסוף המאה ה-3 לסה"נ, מלבד פרקי זמן קצרים.

העובדה שכוח צבאי כה רב הוצב בעיר נטושה למחצה הייתה מוזרה, ואין אלא להבין מכך שהיא משקפת את חששות הרומאים לאחר ארבע שנים של לחימה מרה במשך המרד הגדול והכרתם בירושלים כסמל לאומי לעם היהודי, סמל בעל פוטנציאל להוות מוקד מהפכני.

אדריאנוס והיהודים

באוגוסט 117 לסה"נ, אדריאנוס הוכתר כקיסר. אדריאנוס היה פוליטיקאי פרגמטי אשר ביקש להפיס את רצונות העמים המגוונים באימפריה הרומית ולגבש את שלטונו לאחר תקופה ארוכה של מעשי איבה מבית ומחוץ במהלך שלטונותיהם של קודמיו (מעשי איבה אלה כללו מרד בקנה מידה גדול של קהילות יהודיות בגולה בין השנים 114-117 לסה"נ). אדריאנוס הניח את שאיפותיו הטריטוריאליות, אם היו לו, ונקט ב"מבצע" לשקם את הערים והמקדשים שנהרסו כדי לטפח יחסי שלום עם העמים השונים שחיו תחת שלטונו.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

יתכן שמדיניות זו עוררה אופטימיות בקרב יהודים רבים בנוגע לאפשרות שאדריאנוס יבנה מחדש את ירושלים ואת בית המקדש כ"מחווה" של שלום, במיוחד לאחר דיכוי "מרד התפוצות". ואמנם, המגעים הראשונים בין אדריאנוס והיהודים היו חיוביים למדי, לפחות מהבחינה היהודית.

למשל בסכסוך בין יהודים ויוונים באלכסנדריה, אדריאנוס פסק לטובת הקהילה היהודית. בשנת 118 הודח לוציוס קוויאטוס, מושל יהודה שהיה אנטי-יהודי מובהק, והוצא להורג(לוציוס נודע לשמצה על דיכוי ברוטלי של "מרד התפוצות" בבבל). חוקרים חלוקים בדעותיהם ביחס למסורת המדרש על הבטחתו של אדריאנוס לבנות מחדש את ירושלים ואת בית המקדש,ועל חזרתו בו בעקבות התערבות של השומרונים. פרופסור משה הר טוען שאדריאנוס היה מוכן לבנות את בית המקדש מחדש אך הוא נסוג מכוונותיו אלו כשהיהודים לא היו מוכנים לקבל על עצמם "פשרות דתיות" מסוימות בתמורה.

יסוד איליה קפיטולינה ומרד בר-כוכבא

מקובל שמרד בר-כוכבא פרץ כתוצאה מתוכניותיו של אדריאנוס לבנות עיר רומית פגנית בשם איליה קפיטולינה, על חורבותיה של ירושלים, ולהקים מקדש לאל יופיטור במקומו של בית המקדש. השם "איליה" נלקח מאחד משמותיו הפרטיים של אדריאנוס. יש מקורות אשר טוענים שגורם נוסף למרד היה הכרז איסור על ברית מילה.

יש חילוקי דעות בין המקורות ההיסטוריים ביחס לעיתוי הקמתה של איליה קפיטולינה- לפני או אחרי מרד בר-כוכבא. במחלוקת זו קיימת הבחנה מעודנת בין "סיבה ותוצאה". דיו קסיוס, הסטוריון רומי טוען שהכרזתו של אדריאנוס על בניית עיר רומית במקום ירושלים, הייתה סיבת המרד. לעומתו אוסביוס, אב הכנסייה הביזנטית טוען שאיליה קפיטולינה נוסדה לאחר דיכוי המרד, כעונש ליהודים על מרידתם. למרות זאת ישנן ראיות המצביעות על קיום העיר "איליה" בזמן המרד.

האם נכבשה ירושלים במרד בר-כוכבא?

אין ראיות ישירות לכך שלוחמי בר-כוכבא כבשו את ירושלים. חוקרים חלוקים ביחס לפרשנות הראיות העקיפות בנושא זה. ירושלים הייתה הגורם המייד של המרד וכנראה שאחד מיעדים העיקרים של המורדים היה שחרור העיר. אך ראיות נומיסמטיות וכן כתביהם של אבות כנסייה ביזנטים והסטוריונים הרומיים אינן חד משמעיים, כך שנותר מקום למחלוקת ביחס לגורל העיר בתקופת המרד.

מצד אחד ישנן "ראיות": מטבעות שהוטבעו ע"י תומכי בר-כוכבא נושאות כתובות כגון "ירושלים" או לחירות ירושלים" וכן מוטיבים ציוריים של בית המקדש וכלים הקשורים לבית המקדש. ומצד שני ידוע כי אבות הכנסייה כתבו על פי האינטרסים התיאולוגיים שלהם, ולפיכך הייתה חשיבות בהצגת היהודים נענשים באופן חוזר ונשנה על כך שלא קיבלו את ישו כמשיח. כיום אין ראיות חותכות לכך שהעיר נתפסה ע"י לוחמי בר-כוכבא.

מרד בר-כוכבא הסתיים בתבוסה קשה לכוחות המרד היהודיים והרס רב ליישוב היהודי ביהודה. כעונש, אדריאנוס שינה את שם הפרובינקיה ל"סוריה פלסטינה". אדריאנוס החל לבנות את איליה קפיטולינה כמושבה רומית. ההתיישבות ואף הכניסה לעיר ירושלים היו אסורים ליהודים על פי צו הקיסר.

איליה קפיטולינה

איליה קפיטולינה נבנתה על פי תוכנית "היפודמית", כמו ערים רבות באימפריה הרומית ובמיוחד במזרח הקרוב. לפי תוכנית זו, חולקה העיר לארבעה רובעים וזהו מקור החלוקה של העיר העתיקה לארבעת רובעיה- הזהויות האתניות של כל רובע נקבעו בתקופות מאוחרות יותר.

איליה קפיטולינה היתה עיר דלת אוכלוסין וקטנה בהרבה מן הערים שקדמו לה או שבאו אחריה. "הכרוניקה דפסחא" מהמאה ה-7 אנו למדים שהעיר חולקה לשבע שכונות מגורים ולכל אחת - פקח משלה. כנראה ששבע השכונות כולן היו ממוקמות בתחום הרובע המוסלמי והנוצרי של היום. הרובע הארמני של היום היה תפוס ע"י מחנה הלגיון העשירי ואילו, על בסיס ראיות ארכיאולוגיות - או בעצם העדרן - אנו למדים שאזור הרובע היהודי של היום לא יושב מחדש עד לתקופה הביזנטית.

בעיר היו מספר מבנים מרכזיים עליהם אנו למדים מראיות ספרותיות או ארכיאולוגיות."הכרוניקה דפסחא" מפרטת: שני בתי מרחץ; תיאטרון ודודקפילון. בנוסף למקדש יופיטור על הר הבית, היו אתרים פולחניים רומיים נוספים בירושלים. על פיאוסביוס, במקום כנסיית הקבר עמד מקדש לאפרודיטה. ארכיאולוגים מאמינים שכמה ממתקני הרחצה הרומיים שנחשפו בבריכת בית חיסדא שימשו לפולחן של אסקלפיוס, אל הרפואה הרומי.

במהלך בנייתה של כנסיית אלכסנדר ניאבסקי, נחשפה קשת מתקופתו של אדריאנוס אשר עשויה הייתה להיות אחד מהשערים לפורום הרומי. הפורום היה כנראה שוק ליד מרכז העיר אשר שימשה כמרכז חיי הציבור ובמיוחד חיי כלכלה. בירושלים הרומית היו לפחות שתי קשתות ניצחון. כנראה שבסיס שער שכם היה במקור קשת ניצחון אשר שולבה לתוך חומת העיר. קשת ניצחון נוספת עמדה ב"פורום המזרחי". וציינה את ניצחון מרד בר כוכבא.

האם היתה איליה קפיטולינה עיר עם חומה?

נראה שכאשר הלגיון העשירי היה מוצב בירושלים, לא היה צורך בביצורים מסיביים. כשהלגיון עבר דרומה לאזור אילת במאה ה-3, נבנתה חומת עיר.

יהודים באיליה קפיטולה

לאחר מרד בר-כוכבא, אדריאנוס אסר באופן מפורש על יהודים לגור בירושלים ולפי מקורות מסויימים, איסור זה חל גם על סביבות העיר. למרות איסור זה נראה שהייתה קהילה יהודית קטנה בירושלים ויהודים המשיכו "עליה לרגל" מסוג כלשהוא אל העיר. יש לציין שהאסור על התישבות יהודית בירושלים מופיע בכתבי אבות כנסיה ואילו אין לו זכר בספרות חז"ל. מכאן עולה האפשרות שהאסור לא היה קיים בפועל ואבות הכנסיה "הוסיפו" אותו להיסטוריות שלהם מטעמים תיאולוגיים (ז"א להפגין המשך הסבל היהודים כעונש על אי קבלת ישו כמשיח). נראה שאפילו אם האסור היה קיים, אכיפתו לא הייתה מלאה וקהילה יהודית קטנה מורכבת בעיקר מחכמים התקיימה באיליה קפיטולינה.

הקהילה הנוצרית של ירושלים הרומית

לאיליה קפיטולינה היו שתי קהילות נוצריות נפרדות. קהילה אחת הייתה ממוצא יהודי ("מינים") וחבריה האמינו בישו אך נהגו על פי מנהגים יהודים כגון ברית מילה, שמירת כשרות, שמירת השבת וכו'. הקבוצה הנוצרית השניה בירושלים הייתה ממוצא "לא יהודי לחלוטין" ולא החזיקו בעקרונות היהדות.לא ידוע לנו על גודלו היחסי או על מערכת היחסים בין שתי הקהילות.אוסביוס מרמז שהקהילה היהודית - נוצרית הייתה בעלת מעמד רם יותר

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

ומצב זה השתנה בשנת 135 לסהנ כתוצאה מהאסור על ברית מילה ועל התיישבות יהודית בירושלים.

במהלך המאות 3-4 לסהנ, העליה לרגל לירושלים גברה בחשיבותה לעולם הנוצרי, וכשתנועת הצליינים התעצמה, כן עלה מעמדו של בישופ ירושלים אשר היה כפוף רשמית לקיסריה. למרות הפופולאריות הגדולה של הנצרות, היא נותרה במעמד של דת נרדפת באימפריה הרומית עד לתקופתו של קונסטנטינוס בתחילת המאה ה-4.

סיכום שיעור 7:

סנקטה הירוסולימיטנה - ירושלים בתקופה הביזנטית (324-638) לסה"נ

הקדמה

יחידה זו מתמקדת בהפיכת ירושלים לעיר נוצרית לראשונה בתולדותיה. שינוי דתי זה ששלט בעיר, התביע חותמו על הדמוגרפיה והנוף העירוני של ירושלים במשך 1500 השנים הבאות.

בתחילת המאה ה-4 לספירה, האימפריה הרומית עדיין הייתה פגנית אך הנצרות הלכה וצברה אוהדים. על אף שהנצרות הייתה עדיין דת בלתי חוקית באימפריה הרומית, נוצרים החלו הפעיל השפעה הולכת וגוברת. מספר תיאורים שונים מציגים את החלטתו של הקיסר קונסטנטינוס לאמץ, או להעדיף, את דת הנצרות.

בין כך או בין כך, בשנת 313 הוא חוקק את "הכרזת מילאנו", בה הכריז על הנצרות כדת חוקית. בפועל, פירוש הדבר שהנצרות הפכה לדת הרשמית של האימפריה הרומית. אך דבר זה לא שינה את מעמדה של ירושלים והיא המשיכה להיקרא איליה קפיטולינה במשך 11 שנים נוספות. בשנת 324 לספה"נ קונסטנטינוס חיסל את יריבו הפוליטי, ליציניוס, והביא תחת שליטתו את חלקה המזרחי של האימפריה הרומית, כולל ארץ ישראל וירושלים.

בשנת 325 לסה"נ נערכה הועידה הכללית הראשונה של הכנסייה בניקאיה, בקרבת קונסטנטינופול. מטרת הועידה הייתה לפתור מחלוקות בדוגמה דתית. השתתפו בה 318 בישופים מכל חלקי האימפריה הרומית, כולל מרקרוס, בישוף ירושלים.

בתקופה שבה הנצרות רק הפכה לדת הרשמית של האימפריה המזרחית היו השלכות חשובות להתפתחות העיר. כתוצאה מן הגילויים, ירושלים הפכה מעיר פרובינציאלית, חסרת חשיבות יחסית באימפריה הרומית, למוקד של עלייה לרגל ולהערצה של בני דת נוספת מלבד היהדות.

כדי לציין את הכרתם בחשיבותה החדשה של העיר, קונסטנטינוס ואמו הלנה, העסיקו בעלי מקצוע לבנות את האנאסטאסיס – (כנסיית התחייה) הכנסייה שקדמה לכנסיית הקבר שלימינו ומאוחר יותר, את כנסיית אלאונה על הר הזיתים. בניית כנסיות אלו השפיעו באופן משמעותי על הנוף הפיזי של ירושלים מכמה סיבות.

1. אתרים פגנים רבים וגדולים בעיר פורקו ובמקומם נבנו כנסיות אדירות מימדים כך השתנה מאוד קו הרקיע העירוני של ירושלים. נרחיב בנקודה זו בתיאור של כנסיות אנאסטאסיס ואלאונה.

2. בניית כנסיית הקבר בישרה גל בנייה של כנסיות, מנזרים, ואכסניות ופונדקים אחרים אשר שינו את הנוף העירוני של ירושלים הן מבחינה אנכית והן מבחינה אופקית.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש, הילה סובול, ויקטוריה אויסטצ'ר, יוסי אפיקי, עפר לוי

3. גל הבניה ותנועת הצליינים המוגברת בוודאי השפיעו רבות על המשק המקומי, במיוחד לאור העובדה שאיליה קפיטולינה היתה עיר קטנה ונחשלת בהשוואה לערים שקדמו לה ושקמו אחריה.

4. מוקד הפעילות הפולחנית בירושלים הוסט מהר הבית, שהפך להיות אתר המזבלה העירוני. מצב זה לא היה מקרי אלא הונע מטעמים תיאולוגיים. אפשר אף לראותו כמעשה הכרחי בהתפתחות ירושלים כעיר נוצרית.

בתקופה הביזנטית, ירושלים נבנתה מחדש ע"י נוצרים בקנה מידה אדיר – כתוצאה מכך, הזנחת הר הבית, אשר נותר בחורבותיו, הינה בעלת משמעות דתית כיוון שהוא שיקף את המימוש של נבואת ישו. רעיון זה בא לידי ביטוי בספר Catechism מאת קיריליוס, בישוף ירושלים, בו הוא כתב כי היהודים ינסו לבנות מחדש את בית המקדש כדי להתכחש לנבואתו של ישו.

האנסטסיס והאלאונה

האנסטסיס והאלאונה היו הכנסיות החשובות ביותר שנבנו בירושלים במאה ה-4. חשיבותן נובעת מן העובדה שהוקמו בתחילת התקופה הביזנטית ע"י הקיסר קונסטנטינוס ואמו, הלנה. הן מהוות שתיים מתוך ארבע הכנסיות שבנה צמד זה בארץ ישראל.

האלאונה הוקמה על הר הזיתים בשנת 326 לסה"נ, לזכר המקום בו ישו לימד את תלמידיו את התפילה הבסיסית ביותר בנצרות, הידועה כ"אבינו שבשמים". תחילת הריבוי של אתרים קדושים, "ניסיים", כנסיות וצליינים אשר שינו את פני העיר עד לבלי היכר.

יהודים בירושלים הביזנטית

הקיסר הרומי אדריאנוס אסר על יהודים להתיישב בירושלים (איליה קפיטולינה) וסביבותיה. למרות איסור זה, מקורות רבניים ונוצריים מצביעים על נוכחות יהודית בירושלים ובסביבותיה בתקופה הרומית. בתקופה הביזנטית אנו שומעים על אסור דומה. ההיסטוריון הביזנטי אוטיכיוס מדווח שקונסטנטינוס אסר על יהודים להתגורר בעיר ירושלים או אפילו לעבור בה. כנראה שיהודים קבלו רשות מיוחדת להיכנס לירושלים בתשעה באב, יום אבל מסורתי לציון חורבן בית המקדש.

יוליאנוס הכופר - נסיון לבנות את בית המקדש מחדש

בשנת 361 לספירה, פגני נלהב, הידוע היום בשם יוליאנוס הכופר, הפך להיות קיסר. הוא שלט במשך שנתיים וביקש לשקם את הפגניות הרומית על חשבון הנצרות. משילוב של סיבות דתיות ופוליטיות, יוליאנוס החליט להתיר ליהודים לשוב לירושלים והוא הורה להם לבנות מחדש את בית המקדש. נטען שהקיסר אף הקצה "כספי ציבור" לממן את בניית בית המקדש וחיידוש הקורבנות. באופן בלתי תלוי במניעיו, היהודים חזרו לעיר ואפילו הקימו בית כנסת בקרבת אתר בית המקדש. אב כנסיה נוסף, טוען שיהודים הגיעו לירושלים "מכל מקום ומכל פרובינציה". הבניה החלה במלוא התנופה.

יתכן שאפשר לראות בתקופה זו את ראשיתה של ההערצה היהודית לכותל המערבי. אפשר שמקור כתובת הגרפיטי אשר נחרת על הכותל המערבי שהינה פסוק משיחי מישיחיהו ס"ו, היה מתקופה זו.

הבנייה לא נמשכה זמן רב. במאי, 363 לסה"נ רעידת אדמה, ושריפה שפרצה בעקבותיה גרמו לפקידים המקומיים להפסיק את העבודה על בית המקדש. באותה עת, מותו של יוליאנוס במלחמה נגד הפרסים והחלפתו בקיסר נוצרי בשם יוביאנוס, סתמו את הגולל על הרפתקאה זו.

הקיסרית אודוקיה מרחיבה את העיר

המאה החמישית הייתה תקופה סוערת בתולדות ירושלים. אוכלוסיית העיר גדלה מאוד. כסוך דוקטרינרי פרץ בכנסיה בעקבות מרד של נזירים מקומיים נגד הפטריארך אשר בסוף דוכא ע"י חיילים ביזנטיים. הפלישה הברברית הגיעה לרומא וכמה ממשפחות האצולה מרומא ביקשו מקלט במזרח כולל בירושלים. באותה עת, ענייני משפחה בחצר הביזנטית התדרדרו וכשהקיסרית אודוקיה נפרדה מן הקיסר תאודוסיוס ה- II היא קבעה מושבה בירושלים.אודוקיה יזמה מספר מפעלי בניה שאפתניים. סמוך לצדו החיצוני של שער שכם שלהיום, היא בנתה כנסיה לזכר סטפנוס הקדוש, המרטיר הנוצרי הראשון. כשהיא בנתה כנסיה בשם פרובטיקה מעל בריכת השילוח, היא הרחיבה את שטחה העירוני של ירושלים כתוצאה מן הבניה בעיר, חומותיה הורחבו במידה ניכרת לכונן דרום והקיפו בתוכן את גבעת העופל והר ציון.

באותה תקופה, יהודים מן הגליל פנו לאודוקיה בבקשה לקבל רשות לבקר בירושלים.בקשתם נענתה ויתכן שאף הותרה התישבותם בעיר. יתכן שקהילה יהודית נוסדה מחדש בתקופה זו. בתקופת שלטונו של אנאסטאסיוס (תחילת המאה ה- 6) הייתה בעיר קהילה יהודית וזו המשיכה להתקיים לאורך כל המשך התקופה הביזנטית.

ירושלים בתקופת יוסטיניאנוס - הפאר לפני הנפילה

המאה השישית החלה בסערה בארץ ישראל. הייתה סדרה של מרידות של שומרונים כתוצאה מכך נהרסו מספר כנסיות שנבנו בשולי ירושלים. האימפריה הביזנטית עדיין הייתה מזועזעת מן פיצול בכנסיה, בין נוצרים אורתודוקסים למונופטיזים. על רקע זה, יוסטיניאנוס עלה לשלטון כקיסר בשנת 527 לספ"ה. יוסטיניאנוס שלט ביד חזקה.הוא החזיר את הסדר יזם תוכנית בניה רחבת-היקף בכל האימפריה. בירושלים הוא היה אחראי לשני מבנים מרכזיים: כנסיית ה"ניאה" וההרחבה הדרומית של הקרדו.

ה"ניאה", אשר שמה המלאי הוא הכנסייה החדשה של מרים הקדושה, הייתה הכנסייה ביזנטית הגדולה ביותר שהוקמה בעיר. קרדו ה"מקסימוס" היה הרחוב הראשי של ירושלים הרומית. יוסטיניאנוס האריך את הקרדו לכונן דרום, אל האזור אשר ידוע היום כ רובע היהודי.

מפת מדבה

פסיפס ממדבא, בעבר הירדן המזרחי, הוא המפה העתיקה ביותר, הידועה, של ירושלים והוא שימש כרצפתה של כנסיה ביזנטית מן המאה השישית. המפה מראה את כל ארץ הקודש כשירושלים במרכזה, בגודל ובפירוט לא פרופורציונליים יחסית לכל הישובים האחרים.העיר מופיעה כאלפיסה המוקפת חומה, מגדלים ושערים.המפה מעניקה לנו תיאור חשוב של ירושלים במאה השישית, והיא אף "סייעה" לארכיאולוגים בחיפוש שלהם אחר הקרדו, 1400 שנים מאוחר יותר.

הפלישה הפרסית

בחודש מאי, שנת 614 לספ"ה, הצבא הפרסי בפקודו של המלך כוסרו ה- II כבש את ירושלים,החריב את כל הכנסיות והמנזרים בעיר ובסביבתה המיידית. השלטון הפרסי בעיר לא האריך ימים. בשנת 629 ירושלים חזרה לשלטון ביזנטי, לאחר שהקיסר הרקליוס ניצח במערכה נגד הפרסים. אך גם זו הייתה רק לתקופה קצרה. בשנת 638 לספ"ה, העיר ירושלים נכבשה ע"י החליף המוסלמי עומר.

שיעור 8- תקופה ערבית מוקדמת 638-1099 לספירה

רקע: תחילת המאה ה-7 הנוצרים הביזנטיים והפרסים עדיין נלחמים על השליטה במזרח התיכון, האסלאם מתחיל לצוץ ומאמיניו כובשים את האזור ולבסוף את י-ם שנכנעת. החליף עומר (אבן חאטיב) הוא השליט החדש, י-ם נכנעת תוך סיכום על "איגרת הגנה" שמשמעותה הסכם בין תושבי העיר לשליטים החדשים על חופש דת ומעבר בטוח של הכוחות הלוחמים מחוץ למדינה. כתמורה להישארות ב-ים של לא מוסלמים הוטל מס הקרוי "גייזיה" כתמורה לביטחון, המס הוא משפיל.

יש היסטוריון ערבי שטוען שהיה איסור ליהודים לחיות ב-ים, אך הטענה נפסלת בשל מקורות רבים שהיו עדים לכך וגם בשל תיאור של יהודים שמפנים זבל מהר הבית במצוות עומר.

בניות בהר הבית: עומר מחפש לבנות מסגד במקום קדוש, הנוצרים מציעים את כנסיית הקבר אך עומר מעדיף את הר הבית. הוא מפנה את האשפה שהייתה שם ע"י יהודים. בניית המסגד בצד הדרומי כך שהמתפללים מפנים את גבם לאבן השתייה ולמקום הקדושה של היהודים (הייתה הצעה של יהודי שהתאסלם לבנייה דווקא הצד הצפוני וכך לאחד את אבן השתייה והמסגד, עומר דחה הצעה זו). **מאוחר יותר תיבנה כיפת הסלע באזור אבן השתייה כאשר המוסלמים יקשרו בן י-ם, אבן השתייה והמסע הלילי של מוחמד.** המבנה שבנה מתואר ע"י אחד בישופים כמבנה מרובע מעץ שיכול להכיל 3000 מקומות.

מקורות לקדושת י-ם לאסלאם: השם י-ם לא מופיע בקוראן, מוחמד בזמן שהותו בארץ קובע כי כיוון התפילה (קיבלה) יהיה לי-ם בניסיון להוסיף לו מאמינים מהיהדות ושאר הדתות שמחשיבות את י-ם. אחרי 16 חודשים כיוון התפילה מהארץ הוא שוב מכה.

המסע הלילי של מוחמד: סיפור רכיבתו של מוחמד בלילה מהמסגד במכה אל המסגד הרחוק ביותר (הרחוק ביותר בערבית= אל אקצה) במסגד מוחמד פוגש דמויות מהמקרא (דוד,שלמה דניאל) הוא מתפלל לתחת אבן היסוד עולה לשמים וחוזר למכה. מקום המסגד הרחוק ביותר אינו ידוע בהחלה חושבים שזה בעיר 'קופה' על שפת הפרת בעיראק אח"כ סוברים שזאת י-ם והדבר התבסס במסורת האסלאמית. י-ם מוכרזת בחאדית' המיוחס למוחמד כעיר השלישית בקדושתה לאסלאם יחד עם מכה ומדינה, החשיבות של מכה נשארת בשל היות העליה למכה נכללת בחמשת מצוות האסלאם.

בניית כיפת הסלע: החליף עבדל מליכ בנה את המסגד, באותה תקופה חל סיכסוך גדול בין שליטי האיסלאם ומכה ומדינה נכבשו ע"י מורד בשם עבדאללה אבן זובייר שדרש שכל העולים למכה למצוות החאג' יעברו דרכו כדי לעלות את שילטונו. עבדל מליכ לא יכל לאסור את העלייה למכה בשל היותה אחת מ5 המצוות ולכן הוא הקים את כיפת הסלע מעל אבן השתייה בשנת 691. לטענת עבדל מליכ עלייה לי-ם יכולה לממש את מצוות החאג'. עוד סיבה אפשרית להקמת המסגד היא כדי להתחרות בנוצרים שבנו כנסיות במשך 300 שנה ב-ים ורצון להקים מבנה פאר אסלאמי. צורת המבנה קיימת עד היום, מתומן ועליו כיפה גדולה. בולט ביציבות שלו לעומת מסגד אל אקצה שנהרס פעמיים ברעידות אדמה.

בניית אל אקצה: נבנה ע"י הבן של עבדל מליכ, אל וואליד בתחילת המאה ה-8 על מבנה העץ שמוזכר למעלה, כנראה שגודלו כפול מהמסגד שקיים היום. נבנה על אזור הקרוי אורות שלמה שנבנו בתקופת בית שני. היסודות הללו היו חלולים מה שגרם כנראה להרס של המסגד ב-2 רעידות אדמה בשנים 747 וב-1033.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

שמות: חארם א שאריף – המתחם האציל, ניתן לאחר בניית כיפת הסלע. אל מקדיש – בית המקדש שנלקח מעברית. איליה – נלקח מהשם הרומאי איליה קפיטולינה. אל-קודס של היום כנראה מהמילה הקדוש משתמשים בו החל מהמאה ה-11.

בניית ארמונות עומדיים: נתגלו שרידיהם בשנות ה-60 ע"י בנימין מזר. נבנו כנראה ע"י עבדל מליכ לאכסן עולים לרגל בתוכנית 'מכה' החלופית שלו.

שילטון בית עבאס: עד עתה שלטה השושלת האומית, סיום השושלת הקודמת מתחיל ברעידת אדמה בשנת 747 שהחריבה את הארמונות ואת מסגד אל אקצה. 3 שנים אח"כ בית עבאס כבשו את העיר הם די הזניחו את הבנייה אולם הם תיקנו את מסגד אל אקצה. באותה תקופה פורסם החאדית' שמיוחס למוחמד או למקורבו שתומך כביכול בכיבוש י-ם (איליה). מרכז השושלת היה בבגדד ולכן ההזנחה של י-ם. תיקון המסגד נעשה מזהב שהוסר מדלתות מסגד כיפת הסלע. מסופר גם על מלך נוצרי מקרוליני, שרלמן שמו, שדאג לתושביה הנוצריים של העיר ויזם בניית של מנזרים אכסניה שוק וספריה.

יהודי התקופה: במאה ה-9 חלה נדידה מסיבית של קראים מאזור פרס לעבר י-ם, חל ניסיון להרחיב את דתם וגיוס יהודים מהקהילה הותיקה בעיר. הם התמקמו באזור עיר דוד מחוץ לחומות ודאגו לשמור על יחסי ריב בן הקהילה הרבנית בעיקר בנושאי שחיטה ומועדי השנה. במאה ה-10 ישיבת ארץ ישראל עברה מטבריה לי-ם, למרות היותו הגוף הרשמי והחשוב ביותר הוא היה נטול תקציבים והתבסס בעיקר מתרומות מהגולה כמו שאר יהודי י-ם. הישוב היהודי התמקד בדרום העיר.

סוף התקופה: מתאפיינת בחוסר יציבות שנמשך כ-200 שנה, השלטון נדד בין שושלות מצריות ושלטון תורכי קצר. הקרבות נערכו בעיקר באזור מישור החוף ובד"כ לא הגיע לי-ם. בתחילת המאה ה-11 התקיף החליף הפטימי אל חכים את הנוצרים בעיר והרס את כנסיית הקבר. התקפה זו גררה מספר מרידות וגררה פגיעות ביהודים. ישנם עדויות לגביית מיסים מיוחדים על קהילת י-ם והקראים שהיו עניים במיוחד, מסופר גם על מצב ביטחון גרוע. באמצע המאה ה-11 בנה החליף הפטימי מוסטנסיר את חומותיה ומגדליה של י-ם מחדש על חשבון תושבי העיר. תושבי העיר הנוצרים זכו למימון הקיסר קונסטנטינוס שבנה גם חומה פנימית מסביב לרובע הנוצרי בעיר- מוסלמים פונו מהרובע הזה.

בשנת 1073 נערכה פלישה סלג'וקית-טורכמנית אכזרית על העיר, כתוצאה מהחיים הקשים בעיר ישיבת ארץ ישראל נדדה ל-צור. הפטימים המצריים כבשו את העיר לאחר מצור של 40 יום ב-1098 בתקופת מסע הצלב הראשון והרסו חלק מחומות העיר. בשנת 1099 כבשו הצלבנים את העיר – תחילת השילטון הצלבני.

שיעור 9 – י-ם הצלבנית

בשנת 1073 י-ם נכבשה ע"י עם מוסלמי-טורקי בשם הסלג'וקים. הם היו אכזריים ובמשך שלטונם בן 25 השנה בעיר, האוכלוסייה הלכה קטנה כתוצאה מהגירה. בזמן שלטונם הם פוררו את האימפריה הביזנטית. בשביל להציל את הביזנטים פנה הקיסר אלכסיוס קומננוס לאפיפיור אורבן השני בועידת פיאצ'נזה תוך ציון המצב הקשה של המקומות הנוצריים בי-ם. האפיפיור קרא בועידת קלרמון(1095) ליציאה למסע הצלב הראשון, כנראה שהוא רצה לבסס את עצמו כמנהיג הנוצרים. הקריאה הביאה ליציאת המוני אנשים לקרבות ברבריים (1096) לכיוון א"י.

הכיבוש: בשנת 1099 הצלבנים הגיעו לנבי סמואל. י-ם הייתה בשליטת הפטימים המצרים משנת 1098. שליטה הצבאי היה אפטחר אל-דאולה. בנוסף לכוח הצבאי, הוא ארגן את תושבי העיר יהודים ומוסלמים להשתתף בהגנה. בתוך העיר הוא צבר אספקה למצור. חומותיה של העיר חוזקו ובצפון הפגיע מבחינה טופוגרפית,החפיר הועמק. הכוח הפטימי

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

המגן נקט הרס של כל היבולים והיערות כדי למנוע מן האויב עצים לבניית סולמות ומכונות המצור. הפטימים הרעילו את הבורות ופגעו או הסוו מקורות מים אחרים כדי למנוע מן הצלבנים מקורות מחייה חיוניים. אפחטר אל-דואלה, אשר חשש מן האפשרות של בגידה מבית, גירש את האוכלוסייה הנוצרית מהעיר לפני בוא הצלבנים.

הצלבנים הגיעו עם כוח ענקי של 300 אלף איש בהערכה צלבנית ו-40 אלף בהערכה מציאותית, הצלבנים הבינו שהדרך היחידה הטופוגרפית לכבוש את ים-הים מצפון, ולכן הם תכננו לתקוף את החומה מצד זה. הצבא הפלמי והנורמנדי היה תחת פיקוד של רוברט מפלנדרס ורוברט מנורמנדיה. חמישה ימים לאחר שהגיעו לנבי סמואל, הצלבנים החלו לתקוף – התקיפה נכשלה למרות להיטות התוקפים, המגנים הצטיידו בשמן לוהט באבנים וחיצים ושמרו על החומה בשלמותה. תבוסת הצלבנים נגרמה בשל תכנון לקוי וחוסר בציוד לתקיפת חומה, הצלבנים פירקו אוניות בנמל יפו ע"מ לספק את העץ למצור, בנו מהעץ מגדלים עם גשרים מתרוממים ע"מ לחדור לעיר. 5 שבועות אח"כ יצאו הצלבנים להתקפה חוזרת באמצעות המגדלים, לאחר יומיים הם חדרו לעיר מ-2 חזיתות ושברו את ההגנה. המצרים הסתתרו בהר הבית ובמצודה ולחלקם ניתן מעבר בטוח לאשקלון תמורת כניעה. כניסת הצלבנים לעיר הייתה אכזרית והם טבחו ביהודים ובמוסלמים. התיאורים שהועברו לאפיפיור כללו נהרות של דם ושגובה הדם כיסה את פרסות הסוסים וגם תיאור של המנצחים נטופי דם בכל גופם. הקהילה היהודית נסתגרה בבית הכנסת והועלתה באש, האלפים המעטים שניצלו מתוך 40 אלף יהודים נמכרו בפתח העיר לעבדים. הצלבנים נאספו לתפילה בכנסיית הקבר, גודרדי דה ביון מונה למלך ים, ים-נקבעה כבירת הארץ לראשונה.

אוכלוסייתה של ים הצלבנית: בהתחלה אוכלוסיית העיר צומצמה בשל הרג היהודים והמוסלמים או מכירתם לעבדות(הנוצרים היו מיעוט). הוצא צו שאוסר על יהודים ומוסלמים להתיישב בים. מיעוט של הצבא הצלבני נשאר בעיר והרוב חזרו לאירופה, התושבים החדשים שהיו בעיקר באירופה בקושי מילאו רובע אחד והתגוררו בסמוך לכנסיית הקבר ובמצודה. שליטי העיר הכריזו על תמריצים כלכליים לעידוד התיישבות. התמריצים עוזרים ולי-ם מגיעים נוצרים אשוריים שמתישבים ברובע היהודי כל שאר התושבים הם אירופאים בעיקר מצרפת, צרפתית הופכת שפה רשמית בים. נוסדות גם שכונות גרמניות, הונגריות וספרדיות. ישנם גם קהילות לא אירופאיות כמו ארמנים שמקבלים רובע, הקהילה היוונית-אורתודוקסית וקהילה גרוזינית.

חומות ושערים: החומות שרדו את הכיבוש, הצד הצפוני חוזק לקראת פלישה עתידית כולל ביצוע חפיר עמוק, החומות גם עוברות שיפוץ בשנים 1116 וב-1177. המצודה נותרה המאחז העיקרי בעיר. המצודה הורחבה לכוון דרום ובודדה משאר העיר ע"י חפיר עמוק. הערך הצבאי והפוליטי של מבנה זה היה גדול וסיעות צלבנים התווכחו עליו, הוא גם שימש מקום מקלט, מדרום לו היה ארמון הצלבנים. שער סט. סטפנס(שער שכם) ושער דוד(יפו) ליד המצודה, היו שערי הכניסה הראשיים לעיר. **בדרום** היו שלושה שערים גדולים: שער ציון,שער בוקייר שהיה החשוב ביותר, כונה כך לכבוד הצלבנים הפרובנסאליים שתפסו את החומות בקרבתו. ושער הבורסקאים בגלל קרבתו לשוק. **במזרח** היו שני שערים: שער יהושפט (האריות)- שער זה גם הוביל לציר המזרח-מערב הראשי של העיר, שער הזהב על הר הבית. שער זה נפתח רק פעם בשנה לתהלוכה דתית. היו עוד מספר פתחים קטנים.

חיי כלכלה והשווקים: תנאי הביטחון שיקמו את הכלכלה באזור, הצליינים סייעו גם הם למשק. נבנו כנסיות ומנזרים, השליטים ניסו לתמרץ מושבות סחר לבוא לעיר אך לא הצליחו לפתות את סוחריו איטליה שהיו מעוניינים רק בסחר בינ"ל מבוסס.

השווקים בים-הים היו מחולקים לפי התמחויות. השוק העירוני המרכזי כלל שלושה רחובות מקבילים, הרחוב המרכזי שהיה ידוע במאכלים מוכנים. השוק נבנה ע"י המלכה מיליסנדה בשנת 1152 סוחריו היו תערובת של סורים ופרנקים. רחוב השוק המקורה, המקביל לו היה

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

מורכב מסוחרי טקסטיל לטיניים. הרחוב המערבי ביותר מבין השלושה היה שוק של תוצרת חקלאית. בקצוות השווקים עמדו חלפנים בקצה אחד סוריים ובשני לטיניים. היו בעיר גם שווקים סיטונאים.

כנסיות: קיומה של י-ם כמרכז צליינות הביא להקמת כנסיות בייחוד על אתרים אשר היו קשורים לאירועים בחייהם של ישו, מרים, יוחנן ביחד, רבות מן הכנסיות האלה יצרו רצף גיאוגרפי הקשור לאירועים בשבוע האחרון של חיי ישו. מסלול זה קרוי ויה דולורזה(דרך הייסורים) ונבנה על חורבות כנסיות ומזרים קדומים. הכנסייה הצלבנית בעלת החשיבות הדתית הרבה ביותר הייתה כנסיית הקבר.

מסדרים צבאיים: מאפיין חשוב של הארגון החברתי והפוליטי של י-ם הצלבנית היה "המסדרים הצבאיים". מעבר לתפקידיהם הצבאיים, כל אחד מן המסדרים הללו הקדיש עצמו לתחום התמחות נוסף, כשהתחום הבולט ביותר היה טיפול בחולים והם הקימו רשת נרחבת של בניינים כולל בי"ח גדול, מבני מגורים לצוות רפואי, בית מרקחת ומספר כנסיות. היו מסדרים שהתמחו בתחומים רפואיים מיוחדים.

נפילת י-ם הצלבנית: באמצע המאה ה-12 צבאות מוסלמיים לתקוף את הצלבנים. בשנת 1160 צלאח-א-דין כובש את סוריה ובתום אותו עשור גם את מצרים. נצחונו המכריע על הצלבנים בקרני חטים ביולי 1187 היה "תחילת הסוף" של שלטון הצלבנים בארץ ישראל. ב-20 ספטמבר 1187 צלאח-א-דין הטיל מצור על י-ם. לבסוף י-ם נכנעה לצלאח-א-דין באמצעות הסכם שלום שנכרת ב-2 אוקטובר 1187 אחרי מו"מ, ואחרי שתושביה הנוצריים של העיר זכו למעבר בטוח אל נמל אשקלון תמורת תשלום דמי כופר משמעותיים.

צלאח-א-דין החל מיד לשקם את האתרים המוסלמיים של י-ם. כנסיות ומנזרים רבים הוסבו למסגדים ומכללות דת מוסלמיות באותה עת. הצלבנים יכשלו לכבוש חזרה את י-ם בעשורים הבאים. ב-1192 ריצ'רד לב ארי שם קץ למסע הצלב השלישי בחתימה על הסכם יפו עם צלאח-א-דין. במסגרת ההסכם הותר לצליינים נוצריים לא-חמושים לבקר ב-ים מבלי לשלם מס למוסלמים. אך עדיין נותר החשש מהתקפה צלבנית נוספת. ב-1219 אחיינו של צלאח-א-דין, אל-מליכ אל מואת'ם איסע, הרס את חומותיה ומגדליה של י-ם אחרי ששמע שהצלבנים כבשו את מצרים. ב-1229 הקיסר פרידריך ה-II אחרי מו"מ השיג את העברת השליטה על י-ם לידיו כולל פרוזדור המוביל ליפו, דרך רמלה. למרות שפרדריך ה-II החזיר את י-ם ואת כנסיית הקבר לשליטה נוצרית, האפיפיור ומנהיגים אירופאים התרגזו מפעולתו העצמאית, במיוחד אחרי שמינה את עצמו לקיסר.

הוטחה כלפיו בקורת נוקבת על העדפת אופציה דיפלומטית על פני מבצע צבאי וכן על שהותיר את האתרים על הר הבית בידיים מוסלמיות. האפיפיור, אשר יחסיו עם פרידריך במהלך מסע הצלב החמישי התערערו, אפילו הטיל עליו חרם. ההסכם העניק שלטון נוצרי ב-ים במשך תקופה של עשר שנים. ב-1239 העיר נכבשה מחדש ונבזזה ע"י נאסר אל דאוד, השליט האיובי של קרק. במסגרת הסכם, העיר הוחזרה לריצ'רד מקורנוול ב-1241 אך זו הייתה התקופה האחרונה של שלטון נוצרי בעיר עד 1917. ב-1244 י-ם נכבשה בצורה אכזרית ע"י כוחות איובים אחרי מצור שארך חודש ימים.

יהודים בי-ם הצלבנית: הצלבנים אסרו על יהודים ומוסלמים להתגורר בי-ם בטענה שהייתה בכך פגיעה בקדושת העיר. בסוף המאה ה-12 רבי בנימין מטודלה ביקר בעיר ודווח כי מצא שלושה תושבים יהודים שעבדו כצבעים. כנראה שיהודים מועטים בעלי מקצוע הורשו להישאר. אך הקהילה היהודית בי-ם לא התחדשה עד לתחילת התקופה הממלוכית בערך בשנת 1270.

שיעור 10 - ים הממלוכית ו-ים בתקופה העות'מנית המוקדמת

רקע: הצלבנים נהדפו מ-ים ע"י כוחות מוסלמים איובים בשנת 1244 לאחר פחות מעשור של שלטון, מפקדי ממלוכים התנקשו בשליט האיובי במצרים. מפקדים ממלוכים אלה חיסלו את כל המשפחה האיובית המצרית והשתלטו של מצרים. צעד זה הביא עבדים משוחררים,המכונים ממלוכים, ואלה שלטו במזה"ת מעל 250 שנים (1250-1517). בשנת 1260, הממלוכים יצאו ממצרים להושיט עזרה לשליטי סוריה האיובים בניסיונם להדוף פלישה מונגולית. לאחר ניצחון מכריע על המונגולים במעין חרוד, הממלוכים ביססו את שליטתם על כל ארץ ישראל ו-ים. תוך זמן קצר שליטתם הקיפה את כל המזרח התיכון.

מי הם הממלוכים? הממלוכים היו כת של עבדים משוחררים. רובם נמכרו לעבדות כילדים ממערב אסיה וכללו בין השאר טורקים, טטרים, כורדים, ארמנים וכמה ממערב אירופאי. הם הובאו אל המזרח התיכון ונרכשו ע"י הסולטאן, הם היו קציני צבא ופקידים שהוכשרו להיות לוחמים מוסלמים(המירו דת) וקיבלו השכלה באסלם ובאומנות הלחימה. לא היו להם קשרי משפחה, נאמנותם היחידה הייתה לסולטאן ולמפקדיהם. המעמד אליו הגיעו לא עבר בירושה, קיום הכת היה תלוי בהמשך הסחר בילדים לעבדות. צאצאי הממלוכים שלא קיבלו חינוך דומה, לא יכלו להפוך לקציני צבא, והם היו פקידים. הפוליטיקה הממלוכית הייתה אכזרית. קצינים ממלוכים רבים חוו תקופות של השפלה מעצר והגליה.השלטון התחלף לעיתים קרובות. מרכז השלטון הממלוכי היה בקהיר, אך תחום השליטה היה מחולק לפרובינקיות, אשר היו מחולקות למחוזות ותתי-מחוזות.

מעמד ים תחת הממלוכים: מעמדה הפוליטי של ים ירד בתקופה הזאת לעומת המעמד הדתי שבא לידי ביטוי בבניה. רוב הרובע המוסלמי בעיר העתיקה נבנה בתקופה זו. תחת הצלבנים ים הייתה בירת הארץ. אך ים הממלוכית לא הייתה אפילו בירת פרובינקיה. ים הייתה כפופה לשתי ערים אחרות, קהיר ודמשק. קהיר הייתה מושב הסולטאן והבירה. הפרובינקיה של סוריה אשר כפופה לקהיר הבירה, הייתה מחולקת לשבעה מחוזות, הגדולה שבהם ממלכת דמשק, ים הייתה רק תת-מחוז בממלכה. הוכחה נוספת למעמד הנחות הייתה הדרגה הצבאית של מפקד ים, כוח קטן יחסית הוצב באזור. העיר לא הייתה מחוברת לרשת התקשורת הממלכתית. מערכת זו של דרכים, פונדקים ושליחים שהוקמה ע"י הסולטן בייברס באמצע המאה ה-13 כדי לאפשר קשרי דואר משופרים בין קהיר לבין ערי סוריה. למרות שמערכת דרכים זו הגיעה עד לנהר הפרת, היא לא כללה את ים. הדבר שיקף את ירידת יוקרתה של העיר ים ופגע בהתפתחותה כי לא היו דרכים סבירות לחבר בינה לבין מישור החוף.

הבטחת המקום בדפי ההיסטוריה: האופי של העיר ירד גם בשל העובדה שקצינים שהושפלו הוגלו ל-ים לתקופת עונשם. גולים אלו הקימו כמה בניינים מפוארים ב-ים. כנראה שחלק מהקצינים האלה דאגו מן האופן בו יירשמו בדפי ההיסטוריה ולכן הם בנו מכללות דת ובנייני צבור נוספים בעלי חזיתות מקושטות. הבנאי הגדול ביותר של ים הממלוכית היה הסולטן אל-נאצר אל מוחמד בן קלאון, אשר פעמיים הורד מן השלטון. הוא שלט על המדינה הממלוכית בשלוש תקופות שונות במאות ה-13 וה-14 במשך תקופת כהונתו כסולטן (35 שנה) הוא הוכיח עצמו כבנאי אובססיבי. ב-ים הוא בנה קבוצות קשתות העומדות בחלק המורם של הר הבית ליד כיפת הסלע; המעבר המקורה ממערב להר הבית; מסגד אל סלחיה; מסגד במצודה וכן תיקון אמות המים העתיקות של העיר.

חוסר חומה: בתקופה הממלוכית לא הייתה חומה ל-ים. עוד עובדה למעמדה הנמוך. החומה הקודמת של העיר נהרסה ע"י השליט האיובי של דמשק, אל מליק אל מואתיים איסע. כנראה שאף שליט ממלוכי לא ראה בשיקומן של חומות העיר מפעל בעל חשיבות. בנוסף לא היו איומים צבאיים רציניים באזור. טיעון זה של בטחון מספק לא עזר כשבסוף המאה ה-15 העיר נבזזה ע"י בדואים. סיבות נוספות לחוסר חומה הם שמושלי ים לא האריכו בתקופת כהונתם וגם לא אהבו פרויקטים גדולים שיורידו את הגמול ממיסים.

בשנת 1310 הסולטן אל נאצר מוחמד בן קלאון הורה לבנות מחדש את המצודה. המצודה שימשה כהגנה עבור המושל והצבא אך בכל זאת הוסיפה ליכולת ההגנה של העיר. העדר החומות היווה מצוקה למבקרים היהודים של י-ם הם ראו זאת כסמן להזנחה. בשנת 1481 משולם מוולטרה ציין שלי-ם אין חומה בדומה לרבי עובדיה מברטנורה ב-1488 שציין גם הוא חוסר בחומה והזנחה.

אל קודס אל שריף המשך היוקרה הדתית: למרות הירידה של י-ם מבחינה פוליטית, מבחינה דתית מעמדה עלה באסלאם. כתבי דת אסלאמיים בשבח י-ם עודדו עשירים מוסלמים להשקיע בשיקום העיר, צוין גם ש-ם הייתה אחד משני כיווני התפילה בימי האסלאם הראשונים מה שמעלה את הערך הדתי אחרי מכה ומדינה. העובדה שהשלטון הממלוכי בי-ם הגיע אחרי תקופה ארוכה של שליטה נוצרית גרמה להם לדבוק במדיניות של איסלמיזציה של העיר. תהליך שהתבטא בגל אדיר של בנייה דתית על הר הבית ובשטחים מצפון וממערב לו.

הר הבית חארם אש שריף המקדש האצילי: האתר שמדגיש את זהותה האסלאמית של י-ם הוא הר הבית, כפי שהוא מכונה בפי מוסלמים חארם א שריף(המקדש האצילי). שליטים רבים הכירו בחשיבותו של החארם לעולם המוסלמי והקדישו מאמצים לפארו. באמצע המאה ה-13 הסולטן בייברס שיפץ את פסיפס הקיר בחלק החיצוני של כיפת הסלע. הסולטן אל נאסר מוחמד בן קולאון שיפץ את הקיר הדרומי של החארם וציפה את כיפת אל אקצה וכיפת הסלע בזהב,הקים את הארקדה המערבי של החארם ובנה קשתות במעלה המדרגות אשר מובילות לבמה המורמת של כיפת הסלע. ב-1320 אמיר טנקיז, מושל דמשק, תרם את עמדת רחצה מפוארת הממוקמת מצפון למסגד אל אקצה.

מדרסות, זאוויית וריבאטים: 3 סוגי מבנים בולטים בבנייה לטובת הציבור היו מדרסות(מכללות אקדמיות), זאוויית(מנזרים למיסטיקנים מוסלמים),והריבאטים אכסניות לעולים לרגל מוסלמים. מבנים אלו נמצאים בעיקר ברובע המוסלמי, ממערב ומצפון להר הבית. בבניינים אלו ישנם מאפיינים של קשתות ואבנים בצורת כריות ונטיפים,שימוש בצבעים וכתובות שנותנות מידע לגבי המקום התאריך והמממן.

התחדשותה של הקהילה היהודית בי-ם: לאחר האיסור על שהיית יהודים ומוסלמים בעיר בתקופה הצלבנית. בשנת 1267 הרמב"ן הגיע לי-ם והעביר דיווח דומה במכתב לבנו, אך בסתירה מעניינת הוא מספר שמצא שני יהודים בעיר בלבד, אך טוען שבביתם התאסף מנין בשבת. הרמב"ן ממשיך ומספר כי לקח בית ישן שעומד ליפול, הבנוי בצורה יפה, ותפס אותו כבית כנסת, ושלח להחזיר ספרי תורה משכם שהיו בעבר בי-ם. בנין זה עדיין קיים בלב הרובע היהודי והוא ידוע כבית הכנסת של הרמב"ן. פנים הבניין דומה להפליא לתיאוריו של רמב"ן במכתב לבנו. סביב מקום זה הוקם הרובע היהודי.

מסגד ברובע היהודי: הקהילה היהודית המחודשת של י-ם עברה תהפוכות מספר במאות השנים הראשונות. קבוצות מוסלמיות ניסו לתפוס את בית הכנסת, לאחר שהוקם מסגד קרוב. המסגד עצמו הוקם כתוצאה מסכסוך בתוך הקהילה היהודית. רבי עובדיה מברטנורה(1488) מספר לנו שהמסגד ליד ביה"כ הרמב"ן נבנה ע"י אמו של איש שהמיר דתו לאסלם בגלל סכסוך עם הקהילה היהודית. גירוש יהודי ספרד ב-1492 הביא לגל קטן אך משמעותי של עליה יהודית לא"י, כולל לי-ם. ב-1586 המוסלמים הצליחו לתפוס את ביה"כ הרמב"ן והקהילה היהודית נאלצה להקים את ביה"כ של אליהו הנביא מדרום-מזרח לו. העולים החדשים מספרד סייעו בבניית ביה"כ זה. מאוחר יותר המבנה הפך להיות חלק מארבעה בתי כנסת ספרדיים.

הגעת הטורקים י-ם מקבלת חומה חדשה: ב-1516 הצבאות הטורקים העות'מנים, בהנהגת סלים הקשוח הידוע בשם אל-פטיח(הכובש) הביס את הממלוכים מצפון לחלב. חייליו של סלים הפעילו כלי נשק חדש ביעילות רבה,התותח, אשר הממלוכים החשיבו כלא-גברי ומתחת לכבודם. זו הייתה תחילת הסוף של המדינה הממלוכית. סלים רדף אחריהם עד למצרים ותוך זמן קצר כבש את כל המזרח התיכון. ב-1517 סלים נכנס ל-ים בלא התנגדות. כך החלו 400 שנים של שלטון טורקי. בתחילה, השלטון הטורקי הביא פאר ופיתוח. באמצע המאה ה-16 בנו של סלים,סולימן המפואר, יזם כמה מפעלי בניה גדולים כדי לשפר את התנאים בעיר: הוא בנה את חומות העיר(הנוכחיות) הוא ציפה מחדש את חזיתות כיפת הסלע באריחים צבעוניים מקרמיקה ובכך העניק למבנה את מראהו הנוכחי. כמו כן הוא שיפץ את מערכת המים העירונית.

חומותיה של י-ם: חומות ושערי י-ם הוקמו בין השנים 1541-36 אורכן 4 ק"מ הן מקיפות את כל השטח הבנוי באותה עת. החומות הגבירו את הביטחון מפני איום של שבטי בדואים פולשים אך מבחינה צבאית הייתה זו הגנה חלשה כי היא נבנתה בתקופת התותח. למרות זאת היא תוכננה תוך מחשבה צבאית, היא כללה משפכים שנועדו לשפוך שמן רותח על פולשים. השערים הפחות בטוחים מבחינה טופוגרפית תוכננו עם זוויות כדי למנוע הסתערות של פרשים במקרה שדלתות העץ מכוסות הפלדה הכבדות תיפרצנה.

שיפורים במערכת המים העירונית: סולימן המפואר ביצע כמה שיפורים במערכת אספקת המים של י-ם. תוקן הסכר בגיא בן הנום והופעל מחדש מאגר המים בן מאות השנים הידוע כבריכת הסולטן. על הסכר הוקמה מזרקה, כדי להקל על הנגישות למים. תוקנו אמות מים עתיקות כדי לשפר את אספקת מים לחארם א-שריף כשעודפי המים הוסטו למרחצאות ומזרקות.

בטחון בדרכים שופר מצב הביטחוני. בעבר האיום של שודדים בדואים הפך את הדרכים, המסחר והצליינות למסוכן. הושם דגש על הגנה על שיירת החאג', שעלתה כל שנה למכה. אך השיפורים האלה שבוצעו בתחילת השלטון הטורקי לא האריכו ימים. בסוף המאה ה-16 המצב כבר החל להידרדר ותוך זמן קצר י-ם מצאה עצמה כעיירה מוזנחת באימפריה גוססת. השלטון הטורקי לא נשאר נאור במשך תקופה ארוכה. שחיתות, הזנחה, מרידות של מושלים וקציני צבא וההתפוררות הכללית של חוק וסדר במזרח הקרוב העות'מאני, הפכו את ארץ ישראל ו-ים לחצר האחורית של אימפריה גוססת.

שיעור 11- זריחתה של המודרניות ניצני העיר החדשה

מבוא-החצר האחורית של מעצמה גוססת : עם תחילתה של המאה ה-19 ניתן היה למנות כ-300 שנות שלטון תורכי שגבו מחיר כבד. מרכז השלטון באיסטנבול היה חלש. מושלי הפרובינציות תפקדו לעתים כעצמאיים. שליטי העיר שניהלו את י-ם בדרגים הנמוכים לא חשו מחויבות או קשר למקום וגם בגלל שהם לא יישארו הרבה זמן לא נמצאו אלא פקידיים ספורים שדאגו לעיר. פעילותם תועלה להגדלת הונם הפרטי בדרכי שחיתות, הדבר נמשך עד להעברתם למקום מבוקש יותר. הביטחון במדינה הדרדר, שודדי דרכים הפכו את הנסיעה למסוכנת, אלא אם כן נעשתה בשיירות גדולות. כתוצאה מכך התמעטו המבקרים הזרים שהגיעו ל-ים. לעתים אף נידחה מסע העלייה לרגל למכה, החאג', בשל איומי כנופיות. בנוסף, מדיניותם האכזרית של פקידיים מושחתים, מיסים כבדים ועיקולי רכוש גרמו לירידה באוכלוסייה. באזורים במדינה ובכללם אזור י-ם תפסה הנוודות את מקומה של תרבות ישיבת הקבע. בתחילת המאה ה-19 הידלדלה אוכלוסיית י-ם לפחות מעשרת אלפים תושבים.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

נפוליאון שחצה פעמיים ב-1799 את מישור החוף של א"י בין מצרים לעכו, לא טרח לבקר בי-ם. שלא הייתה בעלת חשיבות מספקת או כוח משיכה, שיגרמו לקיסר, לסטות מדרכו. י-ם הפכה לחצר האחורית של מעצמה גוססת. תושבים שלא היו מוסלמים או אזרחים עותומניים, חיו תחת עולן של הגבלות בעיקר בנושא קניית אדמות והתפתחות הבנייה. תושבים אלו נחשפו גם בפני מיסים, אותם שילמו לתורכים ולרשויות המוסלמיות המקומיות. על אף גדילת הקהילה היהודית בעיר באותן שנים נותרה אוכלוסיית העיר כולה קטנה. גם כתות הנצרות לא תמכו עוד בישיבתם של הכמרים ואבות הכנסייה בי-ם.

מאה בסימן שינוי : במאה ה-19 מספר דברים השפיעו על גדילת אוכלוסיית העיר והתפתחותה:

1. רפורמות מדיניות, ארגוניות ומשפטיות בשלטון העותומני,
2. גלי העלייה היהודית ובנייה בשכונות הסמוכות.
3. פעילות של המעצמות הגדולות ושל הנצרות העולמית בי-ם.

הרפורמות העותומניות: הרפורמות המדיניות והארגוניות בי-ם ובשר האזורים של א"י לא החלו בתקופתם של התורכים העותומניים. ב-1831 נכבשה א"י למשך תשע שנים על ידי כוח מצרי, בראשותם של זיר עותומני לשעבר במצרים, מוחמד עלי, ובנו איברהים פשה. השליט העריק ובנו ניתקו קשר בינם לבין השליטים התורכים הממונים עליהם והחלו לשלוט עצמאית במצרים, בפלשתיין וברוב סוריה. שליטיה המצריים של המדינה יזמו רפורמות מדיניות ומשפטיות שהשפעתן ניכרה גם כאשר התורכים הביסו אותם וחזרו לשלטון. רפורמות אלו חזרו לשלוט כשהן כוללות:

1. הרחבת הזכויות המשפטיות והכלתן גם על האוכלוסייה הלא מוסלמית, הנדרשים לשלם מס מיוחד משפיל, לכל גולגולת
2. הניהול הארגוני זכה בהכרה והוקם פיקוח גדול שלטוני על אזורי הפרובינציה.
3. הוקמה מועצה עירונית מייצעת, שהיוותה את הניצן הראשון להיווצרות שלטון
4. אכיפת החוק שופרה וגם הביטחון בדרכים, גורם שהפך את י-ם ואת שאר חלקי המדינה לבטוחים וזמינים בפני מבקרים.

ב-1840 הצליחו התורכים העותומניים, בסיוע כוחות אירופאים לסלק את המצרים מתחומי המדינה. התורכים השבים המשיכו לקיים את הרפורמות החדשות באמצעות מדיניות שכונתה טנזימט. הטנזימט כלל רה-ארגון של הניהול האזורי ונקיטה בגישה ליברלית ביחס לנתינים שאינם מוסלמים וביחס לתושבים ולנציגים הזרים. הרפורמות הניהוליות נועדו להבטיח פיקוח שלטוני מרכזי קרוב על עניינים מקומיים. הופקדו שליטים אזוריים מקומיים למזער את השחיתות על ידי יצירת פיקוח ריכוזי. גישה ליברלית זו התחזקה עם גידול העלייה היהודית והגברת פעילותן של המעצמות הגדולות והנצרות.

שגרירויות וזכויות מיוחדות לנתינים זרים : בעקבות הסיוע האירופאי לטורקים ניתן אישור לממשלות זרות לבנות שגרירויות בי-ם. השגרירויות הראשונות הוקמו על ידי בריטניה, פרסיה וצרפת. בעקבותיהן הצטרפו גם אוסטריה, רוסיה, ארצות הברית, יוון, נורבגיה, פרס וסרדיניה. שגרירויות אלו נהנו מזכויות מיוחדות, קפיטולציות, אשר פטרו את השגרירים ואת אזרחיהם מהחקיקה המשפטית התורכית המקומית.

קפיטולציות אלו הפכו לגורם משמעותי בחברה המקומית, דיפלומטים זרים ביקשו להרחיב את הזכויות הללו ולהחילן על בני המיעוט הדתי. לכן גדל מספר תושבי העיר שנהנו מיתרונות, שהוענקו הקפיטולציות לבני לאום זר. הקפיטולציות נתנו לשגרירויות בי-ם כוח מדיני, בתקופה בה נחלש כוחו של שליטה התורכי של העיר כתוצאה ממעורבות של השלטון המרכזי בעניינים המקומיים. שגרירים התיישבו בי-ם לפרקי זמן ממושכים בעוד שליטיה העותומניים של העיר מתחלפים לעתים קרובות. תופעה זו יצרה מצב שבו השגרירים האירופאיים הכירו טוב יותר את העיר ואנשיה מאשר שליטיה התורכיים של י-ם. השגריר הבריטי ג'יימס פין התגורר בי-ם במשך 15 שנים. הוא קשר רשת קשרים נרחבת, שהתפרסה

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

על פני כל העיר, ויזם שורה של פרויקטים בתחום הרווחה לטובתה של הקהילה היהודית, אליה חש קירבה.

באלאדיוואט אל קודס : ב-1863 השתלבה ים ברחבי האימפריה העותומאנית כעיר השנייה שזכתה במעמד של עיריה. בראש עמד ראש עיר מוסלמי ויועצים שהתמנו במטרה לייצג את הקהילות הדתיות היו נציגים נפרדים לקהילה האשכנזית והספרדית. עד 1909 לא נערכו בחירות מקומיות, אך מועצת העיר הטירונית ניהלה תוכנית פעילה של עבודות ציבוריות ובכך הקדימה בארבע עשרה שנים את חוק העיריות במחוזות העותומאניים. הרפורמה הועילה בעיקר ליהודים ולנוצרים שקיבלו סיוע זר ותרומות לעומת צמצום הסמכות המשפטית וההכנסה ממיסים של הפקידים המוסלמים.

גדילת האוכלוסייה היהודית במהלך המאה ה-19 גדלה בקצב מואץ כתוצאה מעליית יהודים לשעריה הן מא"י ומחוצה לה. בתחילת המאה ה-19 גדלה בקביעות האוכלוסייה היהודית בי-ם מאלפיים יהודים ב-1806 ועד לשלושת אלפים יהודים ב-1838 בתחילת המאה ה-19 התבססה האוכלוסייה היהודית בעיר על תושבים ספרדים ועותומנים בעיקר, אך סביב 1840 נוסדה מחדש הקהילה האשכנזית בי-ם, שהיו פרושים שהגיעו ברובם ממזרח אירופה דרך צפת. ולאחר מכן נוסדו קהילות חסידים, שהגיעו לי-ם דרך צפת, שהגדולה מביניהן היא קהילת ווהלין. המוסד היהודי הראשי היה הכולל הספרדי שתיפקד כארגון גג שדאג לקרנות ולשירותי קהילה כדוגמת החברה קדישא. הכולל נתמך על ידי קרנות שמקורן בחו"ל, אך ניזון גם מקרנות שהונן נצבר מתוך ריבית הלוואות שניתנו על ידי חברים אמידים בקהילה היהודית המקומית. הכולל הספרדי ייצג את כל הקהילה היהודית במגע עם השלטונות, רוב חבריו היו בעלי לאום עותומני ודיברו ערבית ותורכית, בעוד שהאשכנזים שהתרבו במהירות לא ידעו שפות אלו.

כתוצאה ממחלוקת על חלוקת כספי גמילות החסדים מחו"ל, הקהילה האשכנזית הקימה כולל משלה אך בעקבות ויכוחים הפכה הקהילה היהודית האשכנזית למפולגת בין כוללים רבים, כאשר כל כולל מזוהה עם אזור שונה באירופה. סגנון ארגון זה מצביע על יחסים קרובים בין עולי ים האשכנזים לבין קהילות המוצא שלהם באירופה שנמשכו גם לאחר שנות מגורים רבות בי-ם. ב-1837 בעקבות רעידת אדמה שהרסה בארץ את הערים צפת וטבריה חיפשו תושבים מקלט בי-ם. ב-1840 הגיעה אוכלוסיית היהודים ל-5000 ב-1840 גבר זרם העולים כתוצאה משיפורים באמצעי התעבורה היבשתיים והימיים.

לידתה של העיר החדשה : העוני והעלייה במספר התושבים הביא לידי משבר דיור, נוצרו צפיפות ותנאי תברואה ירודים ומחלות ברובע היהודי. יהודים שחיפשו לגור באזורים אחרים בעיר נאלצו לשלם שכירות גבוהה לבעלי דירות לא יהודים. ב-1850 ניסתה משפחת רוטשילד להקל על התנאים באמצעות הקמת בתי דירות, בניה זו סיפקה פתרון חלקי וזמני בלבד. באותה עת ביקר בעיר משה מונטיפיורי, מאמציו לרכוש ליהודים דירות נוספות בתוך העיר עלו בתוהו. מושל ים הציע למונטיפיורי לרכוש קרקע על גבעה ממערב לעיר. ב-1857 יבא מונטיפיורי מקנטרברי שבאנגליה תחנת רוח כדי שתשמש ליהודי ים העניים מקור זול לעשיית קמח. שלוש שנים אח"כ סמוך לתחנת הרוח הקים מונטיפיורי שנעזר בכספי נכסיו של נדבן יהודי אמריקאי מניו-אורלינס בשם יהודה טורו, את השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומות - **משכנות שאננים**. השכונה כללה מבנה מאורך בעל קומה אחת, המורכב מ-19 דירות. הדירות הוצעו ליהודים העניים בעיר כחלופה בריאה יותר לעיר המזוהמת, אך מעטים נענו להצעה כיוון שחששו משודדים וחיות טרף מחוץ לחומות.

מונטיפיורי היה נחוש לאכלס את המגורים והציע תשלום כספי ליהודים שיבואו לדירות החדשות. רעיון המגורים מחוץ לחומות העיר הצליח כעבור ארבע שנים. ב-1864 התפשטה בי-ם מגיפת הכולירע, שגרמה לנזקים ברובע היהודי. המגיפה לא התפשטה מעבר לגיא בן הינום, ושכונת משכנות שאננים נותרה נקייה. נוצר עניין במגורים ומונטיפיורי החליט להקים מבנה נוסף ליד המבנה המקורי. ב-1867 יסד מנהיגה של היהדות המרוקאית בי-ם, רבי דוד בן שמעון, את השכונה השנייה מחוץ לחומות מחנה ישראל שנועדה לעניי הקהילה. השכונה

נבנתה כך שכל הדירות נבנו כלפי חצר פנימית שהיו בה בורות מים ותנורים, הייתה רק כניסה אחת כך שהמבנה היה מוגן. שכונת המגורים השלישית שנבנתה מחוץ לחומות העיר- נחלת שבעה, השכונה נוסדה ב-1869 ע"י 7 משפחות ירושלמיות, הקרקע הייתה של ערבי שלא היה מעוניין למכור ליהודים אז שלחו לו בת מחופשת לערבייה שתקנה ממנו את הקרקע ותרשום אותו במשרד המקרקעין העותומני, הכסף הספיק רק לבית אחד, הבית הוגרל בן המשפחות ורבי יוסף ריבלין שזכה הקים בשכונה את הבית הראשון (רחוב יפו של היום). שלוש שכונות מגורים אלו מייצגות שלושה סגנונות ארגוניות. משכנות שאננים נבנתה ע"י נדבן לטובת עניים. מחנה ישראל הייתה פרוייקט עדתי ונחלת שבעה היוותה מאמץ משותף והייתה כרוכה בייסוד חברת בנייה שפעולותיה מיועדות לבניית השכונה. השכונה הרביעית מחוץ לחומות העיר(1870) -**בית דוד**- הייתה גם תרומת נדיבים. מאה שערים(1873) השכונה ה-5 של העיר החדשה, הייתה פרוייקט שיתופי. ניתן לאחד חמשת שכונות ראשונות אלו בקשת רחבה, הנמתחת בחלקה המערבי והצפון מערבי של העיר. אף אחת מהן לא נבנתה בצמידות לחומות העיר, אך במרחק ראייה מהם לשמירה על קשר עם העיר מבחינה דתית וקהילתית. השכונות היהודיות התפתחו מערבה לאורך רחוב יפו וכללו את השכונות אבן ישראל, משכנות ישראל, סוכת שלום ושכונות אחרות באזור. אנו עדים כאן למאמץ ברור לבנות שכונות צמודות לרחוב יפו לכיוון מערב המבוקש.

"המעצמות הגדולות" ופעילות נוצרית עולמית בי-ם במאה התשע עשרה : הנצרות

האירופאית גילתה מחדש את י-ם במאה ה-19. משרטטי מפות צרפתיים, אשר חצו את פלסטין עם נפוליאון ב-1799 שירטטו את המפה "המדעית" הראשונה של א"י -מפת יקוטין. עובדה זו סימנה את תחילתן של כ-200 שנה של חקר מוגבר של א"י. בעת ההיא החלו לנבט מדעי הארכיאולוגיה, הגיאוגרפיה והאנתרופולוגיה, שפילסו לעצמם שבילי מחקר ראשונים בי-ם. המחקרים שנערכו במאה ה-19 ועסקו בנושא י-ם הניבו מידע רב וספרות עשירה, ואלו תרמו רבות לערור התעניינותו של העולם המערבי בעיר י-ם. החוקרים הגיעו לעיר מתוך מניעי דת, סקרנות אינטלקטואלית ודמיון רומנטי. עבודתם נעשתה בתנאים קשים ופרימיטיביים, אך למרות זאת הם תרמו ללימודים המודרניים תרומה ארוכת טווח ובצידה גם לא מעט טעויות בסיסיות. שמותיהם של אחדים מאתרי י-ם עדין מהווים עדות לאותם חוקרים ראשונים, כדוגמת קשת ווילסון, פיר וורן, שער ברקלאי וקשת רובינסון.

שנות 1840 היו עדות לעליה ניכרת בפעילותה של הדת הנוצרית בי-ם. לראשונה בהיסטוריה התמנה בי-ם בישוף פרוטסטנטי (שהיה במקורו שילוב של בישוף לותרני ואנגליקני). באותה עת נבנתה גם הכנסייה הנוצרית הראשונה - כנסיית ישו. האנגליקנים, שהיו מעורבים בפעילות נמרצת להפצת דתם, ניסו לשכנע יהודים להמיר את דתם לדת הנוצרית. על מנת לקדם מטרה זו יסדו האנגליקנים בתי ספר ובית חולים. מעשים אלו דרבנו את הנדבנים היהודים להקים מוסדות דומים, כדי שיהודים עניים הזקוקים לסיוע רפואי לא יאלצו להיעזר במוסדות מיסיונריים.

טווח התעניינותם של האירופאים בעיר י-ם הלך והתרחב לאין ערוך, הרחק מעבר לתחום הדת. "המעצמות הגדולות" החלו להכיר בחשיבות האסטרטגית העצומה של המזרח התיכון. One-1850 החל המיסיון האורתודוכסי הרוסי בפלסטין להקים את מגרש הרוסים, אלו כללו מספר בתי הארחה לצליינים בהתאם למעמדם החברתי, בית חולים, ספרייה, שגרירות, כנסייה ומשרדים. המבנה שרת כ- 12000 צליינים, המבקרים בארץ מדי שנה, בעיקר בתקופת חג הפסחא. במהלך הזמן הצטרפו לרוסים מוסדות נוצריים אירופאים נוספים, דבר אשר הוביל לרחוב הנקרא בשם "**רחוב השגרירויות**", או "רחוב בתי החולים", בשל המוסדות הרבים שנבנו בו.

ב- 1878 יסדה קבוצת נוצרים גרמנים, הידועים בכינויים הטמפלרים, מושבה חקלאית, בחלקה הדרום מערבי של העיר. בעקבות בניית תחנת הרכבת הסמוכה הקימו הטמפלרים בחלקו העליון של עמק רפאים התיישבות של ייננים ומנהלי בתי מלון. כיום מכונה

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

השכונה בשם השכונה הגרמנית, והיא ממוקמת לאורכו של רחוב עמק רפאים,כשמרבית בתיה מצוידים עדיין במרתפים נרחבים, המעידים על כך ששימשו בעבר כמרתפי יין.

בשלהי המאה התשע עשרה עמדה י-ם להפוך לעיר מודרנית. העיר צמחה והשתחררה מכבלי עברה, כשברשותה דרך תעבורה המקשרת אותה לעיר הנמל - יפו, ואף רכבת, שירותי דואר סדירים, מספר עיתונים מקומיים היוצאים לאור, ומספר בתי ספר מודרניים שאחד מהם אף התנהל בשפה העברית. המאה הבאה הייתה אמורה להביא עמה אף שינויים גדולים יותר היות והאימפריה העותומנית קרסה, והלאומיות ומעצמות העל החדשות החלו להופיע על בימת המזרח התיכון המתעורר בקצב מהיר.

קבוצת דיון מס' 4 : מסעות סנחריב ותוצאותיו

דיון בעקבות שיעור מס 3. אמינות המקרא לאור המקורות האשוריים.

קראו את מאמרו של ח' אשל על מסע סנחריב לירושלים (ראו ביב' בסילבוס), תוך עיון בפרקים הרלוונטיים בישעיהו ומלכים ב'. (תוכלו למוצאו בספריה המרכזית שהיא גם הספריה ליהדות, לפי שם הספר, וכן כתדפיס במאגר הממוחשב בקומת הכניסה של הספריה: חפשו במחשב ח' אשל, תדפיסים, מצאו את מספר התדפיס של המאמר הזה, ואז חפשו את התדפיס במאגר. תוכלו גם לשלוח אותו הבייתה באימייל).

כעת השוו את סופה של המרידה בעיני המקרא (וישעיהו) ובעיני סנחריב והאשורים (בכתובות הנצחון המצוטטות במאמר, עמ' 150): במל"ב יח יד-טז מתוארת כניעתו של חזקיהו בפני סנחריב כששילם לו מסים רבים (שלפי מיקומם בסיפור המקראי לא שמו סוף למאבק או למרד, אך נראה לי שיש למקמם בסוף המרד והמצור, כמעין תנאי לנסיגת האשורים, וקטע זה מקורו בכרוניקה היסטורית של מלכי יהודה והוא שולב במקום הלא נכון), ובמל"ב יט, ה-לו מתוארים המצור על ירושלים ונסיבות סיומו (ומקבילות זהות בישעיהו לו-לט):

- א. כיצד מסביר המקרא את סיום המצור וכיצד סנחריב?
- ב. מהן נקודות הדימיון ומהן נקודות השוני בין שני התיאורים?
- ג. מאלו גורמים נובעים הבדלים אלה בתיאור ההיסטורי?
- ד. מה לדעתכם אכן אירע (או אם תרצו, מי משני התיאורים מהימן, אם בכלל)?

תשובה מס' 1 מהדיון:

א.סיום המצור לפי המקרא נגרם בהתערבות אלוהית ע"י הריגת 185,000 חיילי צבא אשור בלילה אחד. בכתבים האשוריים לא מוזכר סיום המצור אלא מסופר בהרחבה על הנצחונות מול יהודה, כמובן שאין אזכור של הסוף המקראי .

ב.נקודות הדמיון הן בכל הספור שלפני המצור על י-ם, כלומר יש הסכמה שסנחריב כובש את רוב ערי יהודה ושחזקיהו מבקש להיכנע תוך תשלום מס כבד.השוני העיקרי בסיום הפרשה, לפי האשורים כניעת חזקיהו ותשלום המס חותמת את הפרשה ואילו במקרא המצור נגמר כפי שתואר בסעיף א ולמעשה בנצחונה של יהודה.

ג.כל מקור מנסה לצייר עצמו כמנצח.סנחריב אינו מזכיר את סוף המצור על י-ם משום שלמעשה י-ם לא נכבשה והמלך שמרד בו עדיין מולך.לפיכך הוא מרבה לספר על הישגיו האחרים. המקרא כמובן מאריך בכך שלמרות הכל י-ם לא נפלה ותולה זאת בסיבות דתיות ("וגנותי על העיר הזאת להושיעה").

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

ד.קשה להאמין ש-185,000 חיילי אשור מתו בלילה אחד במיוחד שאין לנו שום מקור שמאמת כזה אירוע.לפיכך נראה לי שהחלטתו של סנחריב לסיים את המצור נבעה מסיבות אחרות.ייתכן שבמקביל צצו בעיות אחרות באימפריה שדרשו הטלת הכובד לנקודה אחרת. ייתכן שסנחריב ביקש להימנע משחיקת כוחותיו במצור ממושך סביב ים-משום שידע שזו עיר מבוצרת וחזקה יחסית. סיבה נוספת מוזכרת בכתבי יוסף בן מתתיהו והיא שצבאו אכן ספג מכה קשה ממגיפה גדולה בארץ. אולי האמת רובצת איפשהו באמצע.

תשובה מס' 2 מהדיון:

א. הסיבה לכניעתו של המלך חזקיה ולסיום המצור על פי הסופר האשורי רחבה יותר מאשר נצחונותיו הקודמים של סנחריב. שהרי אם כך היה, היה חזקיה נכנע מיד עם בואו של סנחריב לצור על ירושלים. על פי תאורו של הסופר האשורי לקח זמן עד כניעתו של חזקיה ובמשך זמן זה התעלל סנחריב באנשי ירושלים: בזיזת שלל העיר,הוספת מס כבד ועוד. כמו כן התעלל בחזקיה עצמו: כלא אותו בעירו, לקח חלקים משטח ישראל וחילק למלכים אחרים מסביב וכך הקטין את תחום הארץ. סנחריב כל כך החרים את ירושלים עד כי לנבוכדנאצר מלך בבל שבא להחרים את העיר כמאה וחי מאוחר יותר, כבר לא נשאר כמעט מה להחרים: סנחריב "אכל את הבשר" של ירושלים ולנבוכדנאצר נותרו רק ה"עצמות". כל אלו גרמו לחזקיה להיכנע כעבור זמן.

ב. דבר מעניין הוא ההתייחסות השונה של כל אחד מהצדדים בתיאוריהם למושג "ציפור": הסופר האשורי טוען שסנחריב כלא את המלך חזקיה בעירו כציפור בכלוב. ומצד שני אומר הנביא ישעיה: "כציפורים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים" הציפור מופיעה כאן בהקשר הפוך לגמרי: כסמל לחופש. כמו כן, במקרא מתואר גם הניסיון למשא ומתן בין ישראל לאשור כאשר רבשקה חונה לפני חומות העיר ומנסה לשכנע אותם להיכנע.

ג. הסופר האשורי לא מזכיר את הניסיון לשכנע את ישראל להיכנע מפני שזה לא מציג את אשור באור חיובי במיוחד. שהרי אם ניסו לשכנע אותם להיכנע, כנראה שעבר זמן רב וישראל עוד לא נכנעו. כמובן, שבמקרא זה הוזכר מפני שזה מוביל ישירות למשלחת ששלחו לנביא ישעיה ולנבואתו שה' לא יתן לירושלים ליפול.

ד. אחת הטעמות היא שסנחריב עזב את ירושלים מפני שהיה עליו לטפל במרד אחר באימפריה. דבר זה אינו מסתדר לי עם העובדה שסנחריב דווקא בחר לדכא תחילה את המרד בצידה האחר של האימפריה: בבבל. דבר הלוקח לו 4 שנים. (בזמן זה בצד הזה של האימפריה היו די בטוחים שעם מות סרגון, אביו של סנחריב, תגיע התמוטטות האימפריה, ואף הפסיקו לשלם מיסים ב-4 שנים אלו בשל כך). רק לאחר שסנחריב מטפל בבעיות בבבל, הוא פונה למערב, מטפל בבעיות עם 8 מלכים במערב, ורק אז מגיע לירושלים. ניתן לומר שסנחריב בחר את יעדיו בקפידה, וטיפל ברב הבעיות עוד לפני הגעתו לירושלים. אם כן מדוע עזב את ירושלים כרגע לפני נפילתה ופנה למקום אחר?

הסיבה המתקבלת יותר על דעתי היא הסיבה המובאת בתנ"ך. ייתכן שהאשורים לא כתבו באף מקום בעצמם את הסיבה לעזיבתם את ירושלים, דווקא בגלל שהסיבה הניסית העל טבעית הזו לא ברורה להם.

תגובת המרצה:

נסכם את הדיון ונביא קצת מפירות המחקר בנושא.

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

פרשת מסע סנחריב מסתיימת במקרא באורח שונה לחלוטין מתיאורה בכתובת המלכותית של סנחריב, שם נאמר 'אותו (את חזקיהו) כלאתי בירושלים עיר מלכותו כציפור בכלוב. חסמתי אותו במשלטים ואת היציאה משער עירו מנעת ממנו ('הפכתי לו לטאבו'). אין כאן דבר וחצי דבר על נסיגה, מלאכים או סנוורים. היה זה ניצחון מוחלט של אשור על יהודה.

כיצד נסביר את ההבדל המהותי הזה? זוהי שאלת מפתח בחקר ההיסטוריה – כיצד להכריע בין גרסאות סותרות לאותה התרחשות. היו הצעות רבות, בין היתר כי מדובר בשני מסעות שונים: א. סנחריב מתאר את סיום המסע של 701 ואילו המקרא מתאר מסע שאירע 12-20 שנים מאוחר יותר ובתקופה שלא נשתמרו ממנה כרוניקות אשוריות. ב. ניתן גם פשוט לומר שאחד מן המקורות משקר: לפטור את סיפור המקרא כאגדה שבאה להאדיר את ה' או את חזקיהו, או לחילופין לומר שסנחריב משקר בריש גלי.

פרשת מצור סנחריב נחקרה על ידי ח' תדמור, 'מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות' ציון נ (תשמ"ג), עמ' 65-80. הוא השווה בין סיום המצור במקרא ובאסטלת הנצחון של סנחריב (מוצגת במוזיאון ישראל, כתובה בכתב יתדות, וגובהה כחצי מטר בלבד).

תדמור הראה שהאופן בו מתאר סנחריב את נצחונו על חזקיהו שונה מתיאורי ניצחונות אחרים בכלל, ובמסעו הנודע מערבה בפרט. במקרים האחרים העיר המורדת נהרסה, והמלך נכלא או הוצא להורג, או לכל הפחות נס על נפשו. אבל במקרה של חזקיהו המלך עצמו לא נפגע. סנחריב לא שיקר ביחס לכך. במקום זאת הוכנס מוטיב חדש ויוצא דופן – חזקיהו נכלא בעירו ולא יכול היה לצאת. במקביל לכך הכתובת מאריכה בתיאור המסים שהוטלו על חזקיהו וההרס והחורבן שנזרעו בערי יהודה (אך לא בירושלים). ולבסוף 'חזקיהו הלז מורא הוד מלכותי המם אותו'. כל זה הוא מעין 'פיצוי ספרותי' לחוסר יכולתו של סנחריב להפיל את חזקיהו מכסאו ולכבוש את ירושלים. במקום להודות בכישלון מחבר הכתובת האריך בהישגים האחרים של המסע נגד מלך יהודה.

המסקנה המתבקשת היא כי המקרא אמר אמת כי סנחריב לא כבש את ירושלים, וגם אם סנחריב לא הודה בכך מראש, הרי תיאור המסע מלמד כי היה עליו להתספק במצור, מיסים, ונישול יהודה משליטה בחלק מארץ פלשת. אפשר שגם הרודוטוס רומז לכך באמרו שהמלך נסוג בעת מסעו מערבה 'בגלל שעכברים אכלו את מיתרי הקשתות של חייליו'. יוסף בן מתתיהו ההיסטוריון היהודי בן המאה הראשונה לספירה, שהכיר את המקרא וגם את דברי הרודוטוס, אומר שסנחריב נסוג בגלל מגיפה, וייתכן שבכך הוא מנסה לשלב את מכת הסנוורים המקראית עם דברי הרודוטוס.

מדוע אם כך נסוג סנחריב? תדמור משער שהחליט להסתפק בהחלשת חזקיהו ובחיסול המרד נגדו על ידי המלכים האחרים מאשר להסתבך במצור ארוך על ירושלים הבצורה (לאחר שכבר סיים את יתר המטרות של מסעו וכבש את כל המערב). היה עליו לטפל בבעיות בבבל, אותה נותר לו לכבוש. היה לו קשה לערוך שתי מערכות מצור כה גדולות במקביל.

האמנם הוכה צבאו בסנוורים בידי מלאך ה'? לכך אין תשובה היסטורית. אך גם מי שאינו נוטה להאמין לסיפורים נבואיים במקרא ישים לב שבעוד שסנחריב שלח את מלאכיו לחרף אלוהים חי (מל"ב יט, כח ישע' לז כט) לבסוף הוא הוכה בידי מלאך ה'. המלך החזק ביותר חשב שיגבר על עמו של מלך העולמים, ובעצם על ה', והוכה שוק על ירך.

חומר למחשבה בנושא הקשר בין מדיניות ונבואה: לאור העובדה שישעיהו התנגד לברית אחז מלך יהודה עם אשור, ונראה שחשב שאל למלכי יהודה להתקשר עם האשורים, מדוע התנגד למרד של חזקיהו באשור לאחר מות סרגון (אצל אשל, עמ' 147)? יתרה מזו, אם

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב – תקציר 2004

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

הנביאים אינם מעונינים במרידה, האין הם מעודדים אותה לאחר מעשה כשהם מנבאים (לאחר שהמרידה החלה) כי ירושלים לא תיפול בידי סנחריב (שם, עמ' 153)?

קבוצת דיון מס' 5 : האמנה של עזרא ונחמיה

אנו עוברים לימי בית שני. לשיעור 4.

בעיני חוקרים רבים, האירוע הרוחני-דתי החשוב ביותר שהתרחש בארץ-ישראל בתקופה הפרסית הוא מעמד כריתת האמנה על ידי העם.

היוזמה לאמנה הייתה של עזרא ונחמיה. הם הובילו ציבור בקרב העם ביהודה להתחייב לשמור את חוקי התורה. לראשונה אנו מוצאים התחייבות עממית ורשמית כזו (למן מעמד הר סיני). אך כשמפורטות ההתחייבויות והתקנות, אנו מגלים שיש בהן דברים שאינם נזכרים כלל בתורה. אלו הן או פרשנויות והרחבות לחוקי התורה, וכן גם תקנות שעה והן התווספו בימי עזרא ונחמיה.

קראו את סיפור כריתת האמנה וסעיפי ההתחייבות החל מנחמיה פרק ט פסוקים א-ד, ופרק י כולו (סעיפיה מפורטים בפסוקים כט-מ).

עתה נסו להשיב:

- א. מה תוכנה של האמנה.
- ב. מהן מטרותיה – כלומר מה היא באה להשיג?
- ג. כיצד היא מתקשרת (במה היא דומה במטרותיה) ליתר מפעליהם הדתיים והיישוביים של עזרא ונחמיה, עליהם קראתם במהלך השיעור?

תשובה מס' 1 מהדיון:

לחלוקה של הכתוב הייתי נותן את השמות הבאים :

- חלוקת המעמדות וציון הפעילים בעם
- חיזוק ההתחייבויות מהתורה עם דגשים
- דגש מיוחד-בהרחבה על מצוות הקשורות בקיום הממסד.

ראשית לעצם האמנה, ההנהגה של העם יוצאת בהצהרות ומארגנת אסיפה של העם כאשר יש צורך בחיזוק, אם הכל מתנהל כשורה לא היה צורך, לא להזכיר, לא להתחייב, ואפילו לא לארגן אירוע המוני, הרי במהלך עניינים תקין מתקיימות עליות לרגל, העלאת תוצרת לבית המקדש וכו' מה שמאפשר תקשורת שוטפת והעברת מסרים ודגשים לכל האזורים והמשפחות. מכאן ניתן ללמוד שהמערכת לא התקיימה באופן שוטף ותקין.

לפי קו מחשבה זה ניתן לראות בעיות רבות בקרב העם באותה תקופה : רמזים לפילוג, אולי, קשה על סמך הטקסט בלבד לדעת על איזה רקע, הרי מה יותר פשוט מאשר, בחלק הראשון לעשות הכללות : הנהגה, כוהנים, לויים, כל העם ... אך לא, במשך כחצי פרק מפרטים בשמות ובתפקידים, מציינים מי איתנו ומי לא (לא איתנו, לא מתחייב, לא בהנהגה, לא בעם וכד') וכל אחד היכן בדיוק הוא משובץ. אפשר לחשוב שמדובר בחיזוק ההתחייבות האישית, אך האם ניתן למנות את כל הפקידים על חצי דף ? אפילו אז בטח לא.

בחלק השני של האמנה, ניתן לזהות, מתיחות בעם, המעידה, אולי, על אובדן זהות, על בסיס העלאת הנושאים ייחודיים ומשמעותיים לעם ישראל כמו נישואי תערובת, שמירת שבת, עליהם ניתן דגש ביחס לכל יתר המצוות שלא מפורטות ומצוות הקשורות ל"מסים" וקיום העבודה בבית המקדש עליהם עוד ארחיב. דגש מיוחד בתחילת פרק ט' אף נאמר

ירושלים במהלך חזרות/מתקשב/ד"ר רגב - תקציר 2004.

תודות: אורי כליל החורש,הילה סובול,ויקטוריה אויסטצ'ר,יוסי אפיקי,עפר לוי

שהעם מתבדל מהנוכרים, אולי ההתבוללות כה רבה שאפילו האסיפה עממית יש כה של נוכרי, שנאמר בפס' ב': ויבדולו, כבר אחרי שבפס' א' נאמר: נאספו.

ביחס לחלק השלישי של האמנה, בולט מאוד נושא קיום הממסד, ואף אפשר לראות בפרק' פסוק מ, הצהרה שלא לעזוב את בית ה', וזאת אחרי פסוקים רבים המפרטים התחייבויות חומריות לחלוטין. זאת ולאור הכתוב קודם מעיד על סכנה על אופי ומוסדות העם, ובשל מיעוט האזכור של רוחניות וריבוי דיבור של תשתית חומרית, אפשר להראות באמנה נקיטת צעד מעסי, אולי אף קיומי, של הנהגת העם לעצירת מגמות שליליות, ברמה תשתיתית, ברוח מצוות עשה מדויקות, לא נכנסים לדין וחשבון על חטאיי העבר - שנאמר: חטאותיהם ועונות אבותיהם, אלמנט של פתיחת דף חדש ללא נאומים על צדק חברתי והתחזקות דתית המוכרים ממצבים בעייתיים אחרים בעם.

תשובה מס' 2 מהדיון:

מה שמעניין באמנה, לעניות דעתי, זה שדווקא החלק החשוב של מניעת ההתבוללות וקיום תורת ה' (פס' ל-לא) מוזכר בקצרה, וההמשך זה פרוט של מצוות שנתפשות כפחות חשובות (שביעית, מיסים לעבודת הכוהנים והלוויים, הבאת ביכורים, מעשר ללוי וכדו).

ייתכן ומטרת האמנה הייתה ל"גבש" את העם - על ידי נתינה של איש לרעהו, שמיטת קרקעות, וחיזוק עבודת ה'.

ייתכן וההנחה הייתה שאם יהיה לעם "טוב בבית" אזי הם לא ילכו ל"רעות בשדות זרים"

תגובת המרצה:

הייתי מסכם את האמנה כעוסקת במניעת התבוללות, אך בעיקר באה לחזק את המקדש, הכנסותיו וארגונו. המקדש אמור להוות את היסוד הממסדי-דתי של העם. יש כאן גיבוש תני-דתי שעליו עמל נחמיה. האם הוא הצליח? מן הפרק האחרון בנחמיה ומספר מלאכי נראה שלא. אך כמגיעים 300 שנה אח"כ לתקופה החשמונאית רואים שהחשמונאים ממשיכים באותו כיוון. נחמיה (ועזרא) הכניסו שלב חדש בדת היהודית ובזהות האתנית של יהודי א"י.

לסיכומים נוספים הכנסו ל:

האתר הלא רשמי ללוגיסטיקה: www.logistics.up.co.il

